ORTADOĞU

KAVRAM, TEMALAR, TARİHSEL SÜREÇ, SİYASET, SOSYOKÜLTÜREL YAPI VE EKONOMİ

Editör
Doç. Dr. İskender Karakaya

nobel bilimsel

ORTADOĞU: KAVRAM, TEMALAR, TARİHSEL SÜREÇ, SİYASET, SOSYOKÜLTÜREL YAPI VE EKONOMİ

Editör: Doç. Dr. İskender Karakaya

Yayın No.: 2973
ISBN: 978-625-364-202-0
E-ISBN: 978-625-364-203-7
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2025

© Copyright 2025, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Furkan Mülayim -furkan@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Yıldız Çil -yildiz@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Karakaya, İskender.
Ortadoğu: Kavram, Temalar, Tarihsel Süreç, Siyaset, Sosyokültürel Yapı ve Ekonomi / İskender Karakaya
1. Basım, XXX + 800 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-364-202-0
E-ISBN: 978-625-364-203-7
1. Ortadoğu 2. Tarih 3. Savaş 4. Diplomasi 5. Barış

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Sipariş:** siparis@nobelyayin.com
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com - www.nobelbilimsel.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Ana Basım Dağıtım, Arkadaş, D&R, Derya Dağıtım, Dost, Kırmızı Kedi, Kıta Dağıtım, Kida Kitap Yayın, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi, Yeryüzü

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

BÖLÜM YAZARLARI

ORTADOĞU KAVRAMI ÜZERİNE

Doç. Dr. İskender Karakaya

Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, iskenderkarakaya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6285-4568

ORTADOĞU VE İDARİ YAPI: 19. VE 20. YÜZYILLARDA ORTADOĞU'DA İDARİ YAPININ DÖNÜŞÜMÜ

Doç. Dr. Sadık Fatih Torun

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Ankara, sadikfatih@gmail.com., ORCID: 0000-0002-6511-4979

ORTADOĞU VE İDEOLOJİ: İDEOLOJİNİN HARİTALARI MI, HARİTALARIN İDEOLOJİSİ Mİ?

Dr. Öğr. Üyesi Adem Yılmaz

Iğdır Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, adem.yilmaz@igdir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5847-6835

ORTADOĞU VE EKONOMİ: ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK PERFORMANSI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Mehmet Durkaya

Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mehmet.durkaya@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0002- 4931-1470

ASKERÎ YAPI VE ORTADOĞU: MİLLÎ ORDULAR MI, SAVUNMA KUVVETLERİ Mİ?, REJİMLERİN KORUYUCULARI MI?

Dr. Hüseyin Fazla

STRASAM, Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı, huseyinfazla65@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5935-1978

ORTADOĞU VE ENERJİ POLİTİKALARI: KAYNAK, GÜÇ VE GÜVENLİK ARASINDA SIKIŞAN BİR BÖLGE

Doç. Dr. İlhan Sağsen

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ilhansagsen@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6207-7183

ORTADOĞU VE MEDYA: GENEL BİR GİRİZGÂH

Prof. Dr. Erdem Güven

Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, erdem.guven@bozok.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3180-7731

ORTADOĞU VE GÖÇ: GÖÇ SORUNSALINA VE ORTADOĞU GÖÇÜNE GENEL BİR BAKIŞ VE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU GÖÇ POLİTİKALARI

Doç. Dr. Levent Yiğittepe

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, lyigittepe26@gmail.com, ORCID:0000-0002-2508-5501

ORTADOĞU VE JEOPOLİTİK: SEÇİLİ BÖLGESEL VE DE BÖLGE DIŞI JEOPOLİTİK DEĞERLENDİRMELER KAPSAMINDA ORTADOĞU

Dr. Öğr. Üyesi Sina Kısacık

Kıbrıs Aydın Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümü. sinakisacik@cau.edu.tr, sina1979@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-3603-6510

ORTADOĞU VE TERÖRİZM: TERÖR, TERÖRİZM VE ORTADOĞU'DA TERÖR ÖRGÜTLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Andaç Karabulut

Yozgat Bozok Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
andaç.karabulut@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5620-2344

ORTADOĞU VE MALİYE POLİTİKALARI: SEÇİLMİŞ ORTADOĞU ÜLKELERİNDE EKONOMİ VE MALİYE POLİTİKALARI

Doç. Dr. Ahmet Arslan

Yozgat Bozok Üniversitesi İİBF Maliye, a.arslan@bozok.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2355-7544

ORTADOĞU VE TEOPOLİTİK: KUTSALIN JEOPOLİTİĞİ VEYA ORTADOĞU'DA JEOPOLİTİĞİN ÖTESİNDE TEOPOLİTİK DİNAMİKLER

Dr. Ali Açıkgöz

Bağımsız Araştırmacı, aliacikgoz0@gmail.com ORCID: 0000-0002-2016-5684

ORTADOĞU VE SINIR GÜVENLİĞİ: ORTADOĞU'DA SINIR AŞAN KAÇAKÇILIK EKONOMİLERİ VE İNSAN TİCARETİ, GÜVENLİK, DEVLET KAPASİTESİ VE KRİZ COĞRAFYASI

Doç. Dr. Levent Ersin Orallı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ersinlevent@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-7610-4514

Bülent Atasever

Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Uzmanı, bulentatasever@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4737-7943

ANTİK DÖNEMDEN İSLAMİYET'İN DOĞUŞUNA KADAR ORTADOĞU: ŞEHİR DEVLETLERİNDEN İMPARATORLUKLARA SİYASAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM (MÖ 3500 – MS 224)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih İnan

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon. fatihinan61@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6803-3632

İSLAM ÖNCESİ ORTADOĞU: ARAP YARIMADASI JEOPOLİTİĞİ, SASANİ-BİZANS REKABETİ VE YENİ BİR TARİHSEL PARADİGMANIN DOĞUŞU (MS 224 – 700)

Kürşad Kağan Ergün

Acıpayam Cumhuriyet Başsavcısı, Acıpayam Cumhuriyet Başsavcılığı Acıpayam/DENİZLİ, Doktorant, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Mail: kkaganergn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4943-7049

İSLAM SONRASI ORTADOĞU – 1: HZ. MUHAMMED, DÖRT HALİFE VE EMEVİLER DÖNEMİ'NDE İSLAM'IN YÜKSELİŞİ VE ORTADOĞU'NUN YENİ DÜZENİ (MS 610-750)

Dr. Sefa Mertek

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sefamertek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4046-2248

İSLAM SONRASI ORTADOĞU – 2: SELÇUKLULAR, MEMLÜKLER, HAÇLI SEFERLERİ VE MOĞOL İSTİLASI SÜRECİNDE GÜÇ MÜCADELESİ DÖNEMİ (MS 750 – 1300)

Dr. Mehmet Erkin Kara

Bağımsız araştırmacı, ekara79@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9546-6847

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE ORTADOĞU: KURUMSAL İSTİKRAR İLE JEOPOLİTİK ÇALKANTI ARASINDA BİR COĞRAFYA (MS 1250 – 1517)

Doç. Dr. Cantürk Caner

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, canturk.caner@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4991-102X

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ORTADOĞU: İMPARATORLUKLARIN REKABETİ VE BÖLGESEL DÖNÜŞÜM (MS 1500 – 1799)

Dr. Öğr. Üyesi Menderes Kurt

Mardin Artuklu Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, mendereskurt@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9513-3417

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ORTADOĞU: ORTADOĞU'NUN EN UZUN YÜZYILI VE BÜYÜK GÜÇ REKABETİNİN ŞEKİLLENDİRDİĞİ DÖNÜŞÜMLER (1799 – 1914)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bora Sanyürek

Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sanyurekbora@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3958-1634

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ORTADOĞU: BÜYÜK GÜÇLERİN SAVAŞI VE OSMANLI COĞRAFYASI (MİRASI)' NIN PAYLAŞIMI (1914–1918)

Dr. Mehmet Dağ,

Türkiye Maarif Vakfı, Gabon Maarif Okulları, mdaggg81@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4434-473X

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE ORTADOĞU: DEVLET İNŞASI, MİLLİYETÇİLİK VE PETROL SİYASETİNİN YÜKSELİŞİ (1919 – 1939)

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Mengüaslan

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, NİİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, hikmet.menguaslan@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4836-5108

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ORTADOĞU: PETROL, GEÇİŞ YOLLARI YENİ DÜZENİN KODLARI (1939-1945)

Doç. Dr. Merve Suna Özel Özcan

Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mervesuna@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9027-3990

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ORTADOĞU: BÜYÜK GÜÇLER ARASI İDEOLOJİK REKABET VE JEOPOLİTİK MÜCADELE ALANI (1945–1991)

Doç. Dr. Ali Bilgenoğlu

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih ABD, ali.bilgenoglu@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9097-1737

SOĞUK SAVAŞ'IN SONA ERMESİNDEN 11 EYLÜL 2001'E KADAR ORTADOĞU: YENİ DÜNYA DÜZENİ TARTIŞMALARINDA ORTADOĞU VE DÖNÜŞÜM (1991 – 2001)

Doç. Dr. Mesut Şöhret

Gaziantep Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sohretmesut@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4052-9286

11 EYLÜL 2001'DEN ARAP BAHARINA ORTADOĞU: İŞGAL, DİRENİŞ VE DÖNÜŞÜM EKSENİNDE YENİ DÜZENİN İNŞASI (2001–2011)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Mert

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmetali.mert@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1436-7888

ARAP BAHARI SONRASI ORTADOĞU -1: ARAP AYAKLANMALARI SÜRECİ VE ORTADOĞU (2011 – 2025)

Dr. Öğr. Üyesi Turgay Demir

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, turgay.demir@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6526-0784

ARAP BAHARI SONRASI ORTADOĞU - 2: ARAP AYAKLANMALARI SONRASI ORTADOĞU'DA YENİ DENGELER VE BÖLGESEL GELİŞMELER (2011 – 2025)

Dr. Öğr. Üyesi Turgay Demir

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, turgay.demir@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6526-0784

ANTİK DÖNEMDEN İSLAMİYET'İN DOĞUŞUNA KADAR ORTADOĞU: ŞEHİR DEVLETLERİNDEN İMPARATORLUKLARA SİYASAL VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM (MÖ 3500 – MS 224)

Fatih İnan

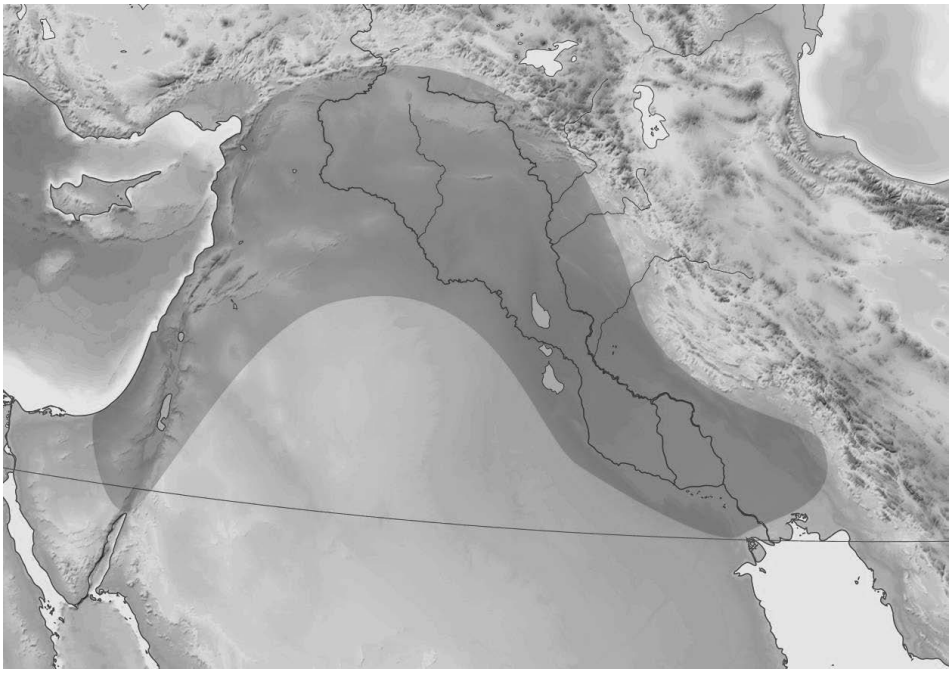
Özet

Coğrafi konumu, zengin kaynakları ve kültürel geçmişiyle Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafya, dünya tarihinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. İnsanoğlunun avcı toplayıcılıktan tarımsal üretime dayalı yerleşik hayata geçtiği, ilk köy ve kentlerin kurulmasıyla sosyal düzenin ve devlet kavramının oluştuğu yer olan Ortadoğu, yazılı kültürün de oluştuğu coğrafyadır. Kültür ve medeniyetin beşiği olan bu coğrafyada 19. yüzyıldan itibaren yürütülen arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılan antik uygarlıklara ait birçok buluntunun yanı sıra çivi yazılı metinler ile de karşılaşılmıştır. Bu metinlerin günümüz dillerine tercüme edilmeleriyle insanoğlunun köylerden şehirlere şehirlerden de devletlere geçiş süreci artık çok daha ayrıntılı takip edilebilmektedir. Arkeolojik ve yazılı kaynakların ortaya çıkarılması sonucu ilk kent devletleri, ilk krallıklar, ilk imparatorluklar, ilk kanunların yanında ilk tapınaklar, şehirler, kral mezarları, seramik ürünler, heykeller, farklı yazı sistemleri ve üslupların öğrenilmesiyle çağdaş uygarlığın Ortadoğu medeniyetine ne denli borçlu olduğu çok açık biçimde sergilenmiştir. Yazıyı bulan Sümerlerden başlayarak Akad, Asur, Babil, Mısır, Pers, Helenistik ve Roma döneminin Ortadoğu'su tarihî süreçte incelendiğinde sürekli bir gelişim gözlenmektedir. Bu çalışma antik Ortadoğu coğrafyasının İslam öncesi dönemi hakkında genel bir bilgi sunma amacındadır. Elbette yaklaşık 3500 yıllık bir süreç içerisinde Ortadoğu coğrafyasında bu çalışmada bahsedilemeyecek sayısız olay, kültür, halk, din, devlet, mücadele, kıtlık, etkileşim yaşanmıştır. Ancak bu çalışma tüm bu unsurları incelemekten ziyade antik Ortadoğu'nun büyük siyasi yapıları ve bunların dünya medeniyete katkılarına yoğunlaşarak günümüz Ortadoğu'sunun antik dönemleri ve gelişmeleri hakkında bir fikir oluşturma üzerine yoğunlaşmıştır.

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri, üretim biçimlerine bağlı olarak yaşam tarzının değişmesidir. Bu dönüşümün ilk aşaması, avcı-toplayıcı yaşam biçiminden tarımsal üretime dayalı yerleşik yaşama geçişle gerçekleşmiştir. "Neolitik Devrim" olarak tanımlanan bu süreç, insan topluluklarının ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısında köklü değişiklikler oluşturmuştur. Buzul Çağı'nın sona erip dünya ikliminin günümüz koşullarına benzer hâle gelmesi Fırat, Dicle, Nil ve İndus gibi büyük nehir havzalarında tarıma elverişli toprakların oluşumuna katkı sağlamıştır. Böylelikle ilk tarım köyleri de bahsedilen bölgelerde görülmüştür. Ortadoğu Neolitik dönem (MÖ 10000–4500) ile birlikte dünya tarihinde ilk yerleşik yaşam birimlerinin görülmeye başlandığı coğrafyalardan biridir. MÖ 5. bin yılda tarımsal üretimde yaşanan gelişmeler insanları kalıcı yerleşimler kurmaya sevk etmesi ile ilk köy yerleşimleri ortaya çıkmıştır. Belki de Sanayi Devrimine kadar insanlık tarihinin yaşadığı en büyük dönüşüm olan tarımsal devrimin ilk yapıldığı yerler, tüm doğu Akdeniz kıyılarından Güneydoğu Anadolu'ya doğru uzanıp Dicle ve Fırat'ın suladığı Mezopotamya toprakları ile Zağrosların batı yamaçları boyunca Basra körfezine kadar uzanan ve Bereketli Hilal (bk. Harita 1) olarak adlandırılan bölgedir. Şimdiye dek yapılan arkeolojik çalışmalar yerleşik yaşama geçişin özellikle Kuzey Mezopotamya ve Levant bölgelerinde yoğunlaştığını göstermektedir (Akkermans ve Schwartz, 2003: 86-88). Tarımsal üretimin başlamasıyla birlikte basit köy yaşantısı diğer coğrafyalara da yayılmış, nüfus artmış, iş bölümü ve mülkiyet kavramları gelişmiş, bu da toplumsal örgütlenmenin karmaşıklaşmasına yol açmıştır. Böylece, tarımsal üretim üzerine kurulu köy yaşamı, kısa sürede kentsel yerleşimlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır (Liverani, 2014: 56-58). Kentleri, verimli tarım arazileri ve üretimin fazlalaşması sonucu artan ticaret, Akdeniz ile Güney ve Orta Asya arasında adeta bir köprü olan Ortadoğu'yu sık sık istilalara ve göçlere maruz bırakmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Ortadoğu coğrafyası farklı kültürler ve halklar için bir etkileşim alanı olarak maddi ve entelektüel boyutuyla yerleşik medeniyetin ilk olarak geliştiği yer olmuştur (Ateş ve Ünal, 2004: 22).

Harita 1: Bereketli Hilal

Bereketli Hilal (Fruchtbarer Halbmond, 2011).

Fruchtbarer Halbmond (2011). *Ungefähre Abgrenzung des Fruchtbaren Halbmondes*. https://de.wikipedia.org/wiki/Fruchtbarer_Halbmond#/media/Datei:Fertile_Crescent.png (10.11.2025).

Eski Çağ tarihçileri, Uruk kentini dünyanın ilk gerçek kenti olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda şehirleşmenin Mezopotamya'da başlaması, bölgenin dünya tarihinde bir "medeniyet beşiği" olarak anılmasına neden olmuştur. Uruk merkezli kentleşme süreci, Fırat ve Dicle Nehirleri boyunca hızla yayılmıştır. Yeni kurulan şehirler, mimari planlamada bütünlük göstermiş; tapınaklar, yönetim merkezleri ve surlar inşa edilmiştir (Postgate, 1992: 24-27). Bu şehirlerin ilk idarecileri ise kent merkezinde bulunan tapınağı da idare eden ruhban sınıfı mensuplarıydı. Kentteki din adamları şehirlerin sürekliliğini sağlamak için gerekli idari ve ticari tüm sorunları, tanrıların kendilerine verdiğini ileri sürdükleri emretme yetkisi ile çözmüşlerdir. Dolayısıyla ilk kentlerin kurulduğu MÖ 4. bin yılda tapınaklar yalnızca dinî merkezler değil, aynı zamanda ekonomik ve idari birimler olarak da işlev görmüştür. Ancak zamanla artan üretim ve ticari faaliyetler ile şehirlerin ve nüfusun artması sonucu oluşan rekabet, artan güvenlik endişeleri asker kökenli idarecilerin yönetimi devraldığı yeni bir yönetim biçimini

zorunlu kılmıştır. Tarımsal üretimi kontrol eden, askerî gücü elinde bulunduran yöneticiler ortaya çıkmış ve ruhban sınıfının otoritesini sınırlayarak krallıkların temelini atmışlardır. Bu dönüşüm, Mezopotamya'da Ur, Lagash, Umma gibi bağımsız şehir devletlerinin doğmasına yol açmıştır. Böylece yöneticiler hem dinî hem de siyasi otoriteyi bir arada temsil eden *rahip-kral* (ensi, lûgal) kimliğini üstlenmişlerdir (Mieroop, 2018: 20-27). Ortadoğu'da kurulan ilk devletlerin yönetimleri kutsal bir nitelik taşımaktaydı. "Devlet gökteki sabit düzenin yeryüzündeki örneğidir: Tanrılar gökyüzünü nasıl yönetiyorlarsa, devlet de yeryüzünü öyle yönetmelidir" anlayışı, Ortadoğu devletlerinde dine dayalı ilk idari yönetimlerin meşruiyet kaynağı olmuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Her ne kadar *Lûgal* (Kral, hükümdar) isimli idareciler, *Patesi* (Başrahip) ve *Ensi* (Naib) gibi uhrevi anlamlar taşıyan ünvanlar taşısalar ve kent tanrısının temsilcileri olarak kentleri yönetseler de bu yöneticiler hiçbir zaman tanrısallık iddiasında bulunmamışlardır. Antik Dönem'de Mısır'daki gibi tanrı-kral otoritesini tanımayan Mezopotamya kent devletleri ve halklarına göre toprağın, insanların ve malların mutlak efendisi tanrıdır; krallar ise sadece tanrının naibidir (Ateş ve Ünal, 2004: 22).

Uruk kenti ile başlayan Mezopotamya'daki kentleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak yerel ticaret gelişirken toplumun yönetici sınıfının ortaya çıkmasıyla da şehirlerarası ekonomik faaliyetler yoğunlaşmıştır. Üretim artması, bölgeler arası ticareti hızlandırmış; Mezopotamya, ekonomik açıdan geniş bir etkileşim alanına dönüşmüştür (Algaze, 2008: 111-113). Bu gelişmeler, aynı zamanda kayıt tutma ihtiyacını doğurmuş ve çivi yazısının icadına zemin hazırlamıştır. Çivi yazısı, başlangıçta ekonomik işlemleri kaydetmek amacıyla geliştirilmiş olup, kısa sürede idari, dinî ve hukuki belgelerde de kullanılmaya başlanmıştır. Kil tabletler üzerine yazılan bu metinler, Mezopotamya toplumunun siyasal ve ekonomik yapısını anlamamızı sağlayan birincil kaynak niteliğindedir. Yazının yaygınlaşmasıyla birlikte erken bürokratik sistemler ortaya çıkmış; kayıt tutma, yönetimin temel unsuru hâline gelmiştir (Michalowski, 1993: 51; Cooper, 2004: 19). Çivi yazılı belgeler arasında krallık emirleri, vergi kayıtları, yıllıklar, dinî ve edebi metinler, mitolojik anlatılar ve tıbbi reçeteler bulunmaktadır. Bu belgeler, Mezopotamya'nın yalnızca siyasal tarihini değil, aynı zamanda günlük yaşamını ve düşünsel dünyasını da aydınlatmaktadır (Kramer, 1963: 165-166; Uhlig, 2019: 81).

Ortadoğu'da yaşanan bu gelişmelerle toplumsal, ekonomik ve siyasal örgütlenmenin temelleri atılmıştır. Tarımsal üretime dayalı yerleşik yaşam biçimi, yazı ve bürokrasinin gelişmesiyle birlikte kurumsal bir devlet geleneğine dönüşmüş; şehir devletleri arasındaki rekabet, savaşlar ve ittifaklar Ortadoğu'nun erken siyasi tarihini şekillendirmiştir. Bu gelişmeler neticesinde insanlık tarihinde kent, yönetim ve yazı üçlüsüne dayalı ilk uygarlık modelinin Ortadoğu'da ortaya çıktığı görülmektedir. Şimdiye kadar Ortadoğu'daki büyük siyasi devletler ortaya çıkana kadarki süreç öz bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Tarihî süreç içerisinde MÖ yaklaşık 3000 civarında Ortadoğu'da karşılaşılan ilk devlet Sümerlerdir. Sümerler aynı zamanda tarihi başlatan devlet olarak dünya tarihinde yerini almıştır. Sümerlere bu ünvanı sağlayan ise çivi yazısını bulmaları olmuştur. Ardından Akad, Asur ve Babil dönemlerinde Ortadoğu'da birçok siyasi, kültürel ve ekonomik gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken bir yandan Nil havzasında Mısır, kendi tarihsel varlığını güçlü bir şekilde oluşturup geliştirirken Zagrosların doğusunda Elamlar, Perslerin kurdukları Med, Ahamenid, Part ve Sasani gibi imparatorluklar Ortadoğu'daki gelişmelerde yadsınamaz bir unsur olarak rol oynamıştır. MÖ 3000 civarından İslam'ın ortaya çıktığı döneme kadar olan 3500 yıldan fazla bir süreyi bu çalışmanın sınırlarına sığdırmak çok zordur. Bundan dolayı bahsedilen tüm siyasi yapılar, bunların askerî, kültürel ve ekonomik faaliyetlerinin sadece belli başlı noktalarına değinilerek Ortadoğu denen bu coğrafyanın antik dönemleri hakkında genel bir düşünce oluşturulmaya çalışılacaktır.

Ortadoğu'yu anlatmaya başlamadan önce bahsedilmesi gereken bir konu daha bulunmaktadır. Bilindiği gibi Ortadoğu ve Yakındoğu gibi ifadeler 19. ve 20. yüzyılın gelişmeleri sonucu Batılılar tarafından yapılmış adlandırmalardır. Ortadoğu ve Yakındoğu'nun nereleri kapsadığı ile ilgili birçok görüş ve farklı kabuller bulunmaktadır. Tarihî çalışmaların bazılarında da Ortadoğu kelimesi kullanılmakla birlikte özellikle Eskiçağ tarihi ve arkeoloji çalışmalarında Yakındoğu kelimesi tercih edilmektedir (Mieroop, 2018: 1-3). Antik dönem Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Levant ve İran coğrafyası için Yakındoğu adlandırmasının kullanılırken bu coğrafyaların modern dönemleri için Ortadoğu tabiri kullanılması daha doğrudur. Ancak bu kitabın başlığı ve kapsamı gereği bu metinde bahsedilen coğrafyanın antik dönemleri Ortadoğu olarak adlandırılmıştır.

1. Sümerler (MÖ 2900-2350)

Ortadoğu'nun bereketli topraklarında teşkilatlanmış bir devlet olarak bahsedebileceğimiz ilk topluluk olan Sümerler, MÖ 2900 civarında siyasi teşkilatlarını kurmuşlardır. Ancak Sümer toplumunu oluşturan insanların MÖ 5000 yılından itibaren Mezopotamya'daki Tell Halef, Obeyd, Uruk, Dremdet ve Nasr kültürleri içerisinde yaşayarak Sümer kültürünün gelişimine katkı sağlamışlardır. Uruk, Ur, Lagaş, Kiş, Umma, Şurappak, Girsu gibi yaklaşık 30 kent-devletinin bir araya gelmesiyle oluşan Sümerler köken olarak Mezopotamyalı değildir. Muhtemelen İndus nehri veya Kafkasya üzerinden bölgeye gelen ve Ural-Altay dil ailesine mensup eklemeli bir dil konuşan Sümerler çivi yazısını geliştirerek tarihte yazıyı kullanan ilk devlet olmuşlardır (Gökçek, 2020: 15-19; Ateş ve Ünal, 2004: 25). Mezopotamya'daki Uruk Dönemi (MÖ 4000-3100) sonlarına doğru yaklaşık MÖ 3200 civarında piktografik yani resim karakterli işaretlerden oluşan yazılı belgeler tespit edilmiştir. Uruk kültürnde yaşayan Sümerlerin devlet sistemini geliştirmeleri ile ekonomik ilişkilerde artan karışıklıkları önleme ve işleri düzenleyebilme ihtiyacı çoğalmıştır. Güney Mezopotamya'nın nüfusları hızla artan şehirlerinde merkezî idarenin yürüttüğü inşa faaliyetleri arttıkça, tapınakların depolarında biriktirilen ve buralardan dağıtılan ürünlerin miktarı çoğaldıkça artık piktografik işaretler, sayılar ve listeler ihtiyacı karşılayamayacak bir noktaya ulaşmıştır. Çok yönlü karmaşık verileri gösterebilecek olan çivi yazısı tüm bu sorunlara bir çözüm olması için geliştirilmiştir (Dolukhanov, 1998: 380-399; Köroğlu, 2008: 53-54). Sümerlerin geliştirdiği yazı sistemi bir alfabe niteliği taşımasa da yazılı uygarlığın miladı olması açısından büyük bir dönüm noktasıdır. Sümerlerin 150'si hece ses değeri taşıyan diğerleri ise nesneleri yansıtan ideogram veya logogram işlevlerini koruyan 600 civarı işaretten faydalanarak buldukları çivi yazısı, tarih ve medeniyet adına Ortadoğu coğrafyasının dünyaya yaptığı en büyük katkıdır (Ateş ve Ünal, 2004: 35).

Geliştirmiş oldukları çivi yazısı dışında kentsel medeniyetin egemen kültürü kısa sürede Ortadoğu dünyası ile bütünleşmiştir. Sümerler bölgedeki kültürlerden beslenirken kendi özgün karakterleri ile melez bir egemen kültür üretmeleri, siyasi-idari üst yapı kurumları oluşturmaları gibi yenilikleri gerçekleştirerek uygarlığa son derece önemli katkılar yapmışlardır. Sümerlerin geliştirdiği devlet anlayışı ilke ve biçim olarak kent-devletleri şeklinde oluşturulmuştur. Siyasi örgütlenmenin parçalı bir yapı arz etmesi, Sümerlerde siyasal birliğin ve barışın kısa ve geçici olmasına neden olmuştur. Bu yapı içerisinde Sümer siyasi tarihi Er Hanedanlar veya

Erken Sülaleler Dönemi olarak adlandırılır. MÖ 2900-2750 arası Erken Sülaleler I Dönemi olarak, MÖ 2750-2600 Erken Sülaleler II Dönemi olarak, MÖ 2600-2350 arası Erken Sülaleler III Dönemi olarak adlandırılmaktadır (Gökçek, 2020: 20-28; Ateş ve Ünal, 2004: 25-26). Akadların Erken Sülaleler III Dönemi Sümer devletini yıkmaları sonucu Sümer siyasi tarihi kesintiye uğrasa da Akadlardan sonra Ur kenti merkezli kurulan III. Ur Hanedanlığı Dönemi (MÖ 2112-2000), Yeni Sümer Devleti olarak tarih sahnesinde yer almıştır (Köroğlu, 2008: 87-91; Pekşen 2020: 55-56).

Sümerlerin uzun yıllar devam eden hâkimiyetleri sırasında devleti sadece askerî olarak değil kültürel ve ideolojik unsurlarla da yönetmeleri sonraki siyasi yapılara örnek teşkil etmiştir. Zorunda kalmadıkça şiddete başvurmamaya çalışan Sümerlerin en önemli silahı kültürel ve ideolojik olanıydı. Sümerlerde yönetim, ilahi meşruiyet temeline dayanmaktaydı. Tanrılar tarafından kutsanmış olan krallar, toplumun adalet ve düzenini sağlamakla görevli kişiler olarak görülürdü. Bu durum, siyasi otoriteyi meşrulaştıran bir ideolojiyi ortaya çıkardı. Böyle bir yapı içerisinde ilk sınıflı toplum ve hiyerarşik tabakalaşma ortaya çıkmıştır. Sümerlerde çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçilerden oluşan toplum; soylular, sıradan vatandaşlar, yanaşmalar ve kölelerden oluşmaktaydı. Sosyal yaşantının merkezinde *Ziggurat* adı verilen tapınakların olduğu her kentte, zengin tüccarlar ve zengin aileler oluşmaya başlamıştır. Her kent-devleti kendi yönetim, dinî otorite ve savunma mekanizmasına sahip bağımsız bir yapıydı. Kentlerin sınırları, kanallar ve sınır taşları ile belirlenmişti. Teokratik temelli kent devletlerinde yönetici figürler hem siyasi hem de dinî otoriteyi elinde tutardı. Bu yöneticilere *Lûgal* (kral) denirdi; aynı zamanda tapınağın başrahipleri olan *Ensi* ünvanını taşıyan dinî liderler büyük önem sahibiydi. Kent halkının çıkarlarını korumak, savaşları yönetmek ve tapınaklarda ibadetin düzenli yapılmasını sağlamak bu yöneticilerin temel görevlerindendi (Köroğlu, 2008: 65-68; Ateş ve Ünal, 2004: 26).

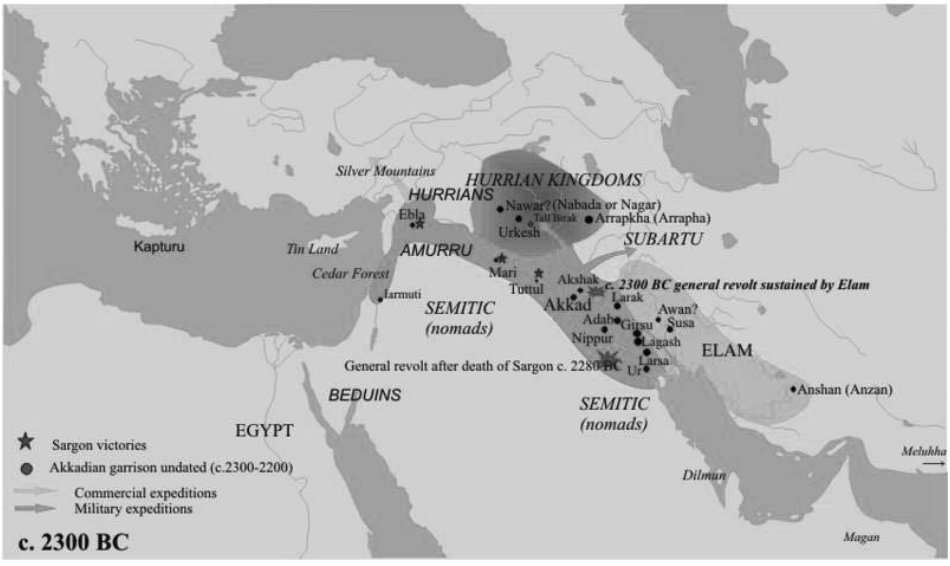
Sümer teokratik yönetim anlayışı içerisinde önemli unsurlardan biri, tapınaklar ile saray arasındaki iktidar mücadelesidir. Tapınaklar, Sümer toplumu içerisinde büyük toprak sahipleriydi ve ekonominin büyük bölümünü kontrol etmekteydiler. Buna karşın, krallar saray ekonomisini elinde tutarak siyasi gücü artırmaya çalışırdı. Zaman zaman iki yapının birbirleri ile üstünlük mücadelesi verdiği de görülmüştür. Bu durum, özellikle Lagaş şehri kralı Urukagina'nın (MÖ yaklaşık 2378–2368) Sosyal Reformları gibi belgelerde görülen *tapınak ile saray* arasındaki çatışmada açığa çıkmaktadır (Gökçek, 2020: 27-28). Kentler arası çatışmalar ve savaşlar sıkça yaşa-

nırdı. Örneğin, Lagaş ve Umma kentleri arasında uzun süren toprak savaşları bilinmektedir. Genel olarak kentler, kaynaklar ve hâkimiyet mücadelesi yüzünden sık sık birbirine düşman olmuşlardır. Ancak dış tehditlere karşı birleşme ve ittifak yapma eğilimi de gözlenmiştir. Akad kralı Sargon tarafından MÖ 2350 civarında ortadan kaldırılan Sümerler, tarihte ilk kez bu büyüklükte bir yönetimin kurulabileceğini Ortadoğu ve dünya siyasi tarihine göstermişlerdir. Yönetim şekilleri, siyasi ideolojileri, hukuk ve ticaret sistemleri sonraki Ortadoğu devletlerine miras olarak kalmıştır.

2. Akadlar (MÖ 2350-2150)

Akadlar, Sümerlerin Erken Hanedanlıkları döneminden itibaren yavaş yavaş Güney Mezopotamya'ya gelmeye başlayan Sami kökenli insanlardan oluşan ilk Ortadoğu imparatorluğu idi. Sümer kent devletleri yapısından merkezî bir monarşik yönetime geçiş örneği olmasından dolayı Akad İmparatorluğu, tarihte imparatorluk kavramının oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır (bk. Harita 2). Geniş kapsamlı bir mutlakî yönetim anlayışı oluşturan Akadların yönetim temelleri ideolojik meşruiyet, askerî seferle genişleme ve bürokratik kontrol mekanizmalarına dayanmaktaydı.

Harita 2: Sargon Dönemi Akad hâkimiyeti

Nareklm (2012). *Map of the Akkadian Empire*. https://www.worldhistory.org/image/160/map-of-the-akkadian-empire/ (10.11.2025).

Ortadoğu'da Sami kökenli krallarının öncüsü olan ve geçmişi mitolojik unsurlar içeren Sargon, kent devletlerini ilk kez tek bir merkezî krallık altında toplamıştır. Sepet içerisinde nehre bırakılan çocuk hikâyelerinin tarihteki ilk örneği olan Sargon, Ageda isimli başkentini kurmuş, kendi sarayını ve tanrılar için tapınaklar yaptırmıştır. Sargon, günümüzde kalıntıları henüz bulunamayan Ageda kentinden, ele geçirdiği her yere valiler atayarak, kraliyet üyelerinin yetki alanlarını genişleterek, tapınakların ekonomik gücünü sınırlandırarak, orduyu düzenli ve sürekli bir kurum hâline getirerek Mezopotamya, Elam, Levant, Anadolu'da ve Arap yarımadasına askerî seferler düzenlemiştir. Ortadoğu'da oluşturduğu daimi ordusuyla topraklarını ve nüfuz alanını genişleten Sargon, kendisini tüm kavimlerin yöneticisi, tanrının temsilcisi ve evrenin hâkimi gibi göstererek ele geçirdiği topraklarda ideolojik üstünlüğü kazanmıştır. Sargon'un bu faaliyetlerinden ötürü Akadlar, dünya tarihinde kurumsal olarak örgütlenmiş, çok merkezli ve ideolojik temelli ilk imparatorluk örneği olarak kabul edilmektedir (Köroğlu, 2008: 75-78; Çeçen, 2020: 35-42). Sargon'dan sonra torunu Naram-Sin (MÖ 2254-2218) Akad tarihinde önemli bir karakter olarak yer edinmiştir. Öyle ki Naram-Sin gerçekleştirdiği askerî fetihlerle Akad İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştırmıştır; Ageda'nın Kralı ünvanı ile birlikte *Dört Bir Yanın Hükümdarı* ve *Evrenin Kralı* gibi ünvanlar da kullanmıştır. Yazdırdığı stellerde, Levant, Hurri, Elam ve Anadolu'nun güney topraklarına yaptığı seferler ve kurduğu hâkimiyetten bahseden Naram-Sin dedesi Sargon'dan çok daha hırslı bir karakterdi. Ortadoğu tarihinde ilk kez bir kral hâkimiyeti sırasında kendisini tanrısallaştırmıştır. Topraklarını genişletip kendini tanrı gibi göstermesi ile Naram-Sin hâkimiyet anlayışını farklı bir boyuta taşımıştır. Ancak Naram-Sin'den sonra başa gelen krallar zamanında çıkan isyanlar ekonomik dengeleri bozmuş, Gutilerin akınları devleti sarsmış, yerel yöneticiler güç kazanmış, merkezî ordu dağılmıştır. Bu gibi sebeplere bir de kuraklık ve gıda sıkıntıları eklenince Akadlar tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Akadlar Sümerlerden farklı olarak daha fazla yere askerî seferler düzenleyerek kurdukları devletin bir imparatorluk olarak değerlendirilmesini sağlamışlardır. Devlet yönetim anlayışı, kent devletlerini yönetmekten çıkarak tüm dünyaya hâkim olma ve yönetme fikrine doğru evrilmiştir. Uzak toprakların düzenli ve organize edilmiş bir eyalet gibi yönetildiklerine dair belirtiler zayıf olsa da sistemleştirmeye başladıkları merkezî bürokrasi, ideolojik meşruiyet, sabit vergi sistemi ve ölçü birimleri, tüm topraklara yayılan iletişim ağları ve daimi ordularıyla sonraki Asur ve Babil devletleri-

ne önemli bir miras bırakmışlardır. Siyasi etkileri yanında Basra körfezi, Levant güzergâhı, elam ve Anadolu'nun güneyi arasında oluşturulan ticari bağlar Akadların haleflerine önemli katkılarındandır. Akadların geliştirdiği bir diğer yenilik ise yazılı belgelerde kullanılan tarihlendirme sistemidir. Her yıl bir önceki yıl gerçekleşen önemli olayın adıyla anılmasından dolayı Akadlarda yaşanan önemli olayları öğrenme imkânına sahip olunmaktadır (Köroğlu, 2008: 83-84; Çeçen, 2020: 41-48).

3. Asurlular (MÖ 2025-609)

Ortadoğu coğrafyasında en etkili ve uzun soluklu devletlerden biri olan Asur (Assur) siyasi tarihi Eski Asur Dönemi (MÖ 2000–1800), Orta Asur Dönemi (MÖ 1400–1000) ve Yeni Asur İmparatorluğu (MÖ 934–609) olmak üzere üç ana döneme ayrılmaktadır. Kuzey Mezopotamya'da Zap ırmaklarının Dicle ile birleştikleri yerde kurulan Asur kenti merkezli bu devlet MÖ 2. binyılın başlarından itibaren genişlemeye başlayarak MÖ 1. binin ilk yarısında yani Yeni Asur İmparatorluğu döneminde Mezopotamya, Suriye, Elam, Mısır ve Anadolu'nun güney topraklarını içeren büyük bir imparatorluk hâline gelmiştir. Asur kral yazıtlarına göre MÖ 2. binin ilk yarısında kırktan fazla kralın hüküm sürdüğü Eski Asur Döneminde, siyasi ve askerî birlik sağlanarak Anadolu ve Mısır ile yakın temaslar kurulmuş, ticari faaliyetler neticesinde Yunan kültürü ile etkileşime geçip Asur kültürel unsurlarını Akdeniz ve Ege coğrafyasına yayılmıştır. Bu noktada Asurlular doğu kültürünü batıya taşıyarak adeta kültür emperyalisti bir devlet olmuştur (Köroğlu, 2008: 101-102; Ateş ve Ünal, 2004: 29).

Eski Asur Krallığı'nın Asur Ticaret Kolonileri Dönemi olarak adlandırılan çağı başlatmaları ile ticaret yaptıkları tüm coğrafyalara etkilerini yaymışlardır. Bunlardan en önemlileri MÖ 1920-1750 yılları arasında süren Anadolu kervan ticaretidir. Asur kralı I. Şamsi-Adad'ın (MÖ 1813-1781) hükümdarlığında artan ticari ilişkiler ve gelişen ekonomik yapıya paralel olarak siyasi nüfuz alanı artan Asurlular, Kayseri yakınlarındaki Kültepe (Kaniş/Neşa) merkez olmak üzere Anadolu'da birçok ticaret merkezi kurmuş ve ticaretin sürmesi için yerel güçlerle iş birliği yapmışlarıdır. Asurlular ticaret sayesinde Anadolu'ya ilk kez yazıyı getirmiş ve Anadolu'da tarihi çağlar başlamıştır. Kültepe Asur'un uluslararası ticaretinin merkezi olurken Asur'da ticari sermayeye dayalı bir aristokrasi de oluşmuştur. Bu durum ile baş edilebilmesi için tüccarlar ile devlet arasında hukuki ilişkileri düzenleyen sözleşmeler ve kanunlar yapılmış, ticaret yolları boyunca yerel krallık-

larla diplomatik ve ekonomik anlaşmalar yapılmıştır (Köroğlu, 2008: 103-105; Kuhrt, 2013: 116-123).

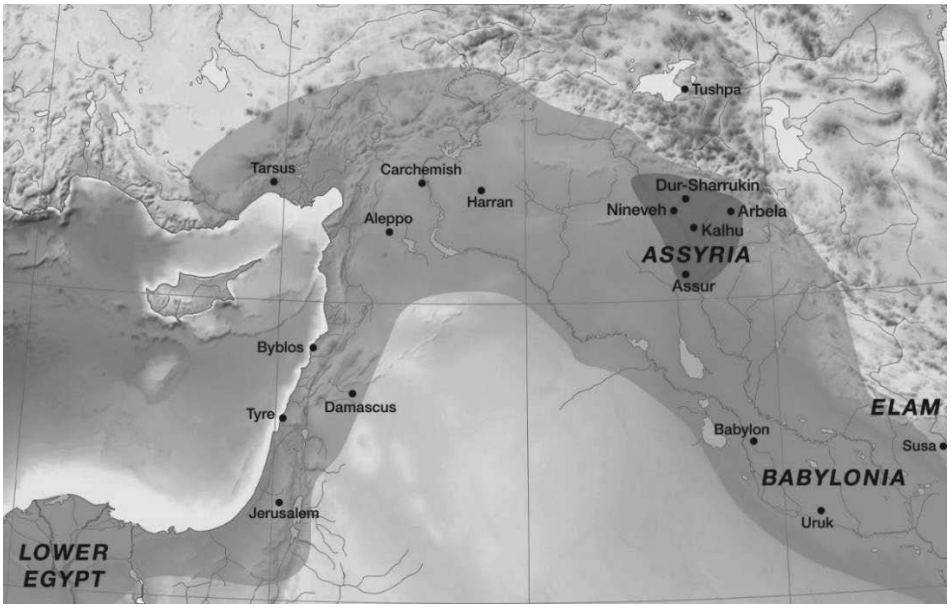
Eski Asur döneminde daha çok kent kralları şeklinde idare edilen devlet Babil'in güçlenmesi ile siyasi ve ticari varlığını sonlandırmıştır. Orta Asur Dönemi ile birlikte Asurlular bir imparatorluğa dönüşmüşlerdir. Yerel yöneticilerin merkezden atandığı ve kralın otoritesini ilahi temelde meşrulaştıran bir idari sistem oluşturulmuş, devlet içerisindeki hiyerarşik yapı ve vergi sistemi düzenlenmiştir. Ortadoğu içerisinde önemli bir yer tutan Orta Asur, diplomaside asli aktörlerden biri hâline gelmiş, Mısır firavunları ile mektuplaşan Babil üzerinde nüfuz kurabilen egemen bir güç olmuştur.

Kuzey Mezopotamya'da Orta Asur devletinin zayıflamaya başladığı ve Güney Mezopotamya'da Kassitlerin (MÖ 1531-1155) egemen olduğu dönemde Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Mısır kralı III. Ramses'in yazıtında *Deniz Kavimleri* olarak adlandırılan halklar; Balkanlar, Yunanistan, Anadolu, Mezopotamya toprakları ile Ege ve Akdeniz kıyılarını etkileyen büyük göç hareketini başlatmıştır. Ege, Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasında önemli değişikliklere sebep olan büyük göç hareketini Mısır durdurabilmiş ve Mısır dışındaki tüm yerlerde önemli değişiklikler olmuştur. Yunanistan'a Dorlar, Anadolu'ya Frigler, doğu Akdeniz kıyılarına Filistinliler gibi halklar gelirken Karadeniz ve Hazar Denizinin kuzeyinden Hint ve İran topraklarına Ari/Aryan yani Hint-Avrupalı kökenli gruplar göç etmiştir. Belirtilen tüm coğrafyalarda yaşanan değişiklikler siyasi dengeleri değiştirmiş, büyük kentler yağmalanmış, bölgeler arası ticaretteki güven ortamı kaybolmuş, kentler ihtiyaçlarını karşılayamaz hâle gelmiş, Yunanistan ve Anadolu'da yazı sistemi unutularak Karanlık Çağ olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Ticaretin sekteye uğraması ile tunç üretimi için gerekli bakır ve kalay ticareti durmuş dolayısıyla Tunç Çağı (MÖ 3300-1200) sonlanarak Demir Çağı (MÖ 1200-550) başlamıştır. Bu geçiş döneminde İsrail ve Fenikeliler Mezopotamya'nın batısına, Torosların etekleri ve Mitanni topraklarına; Aramiler ise Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu topraklarına gelmişlerdir. Ancak Ortadoğu'da yaşanan bu göç hareketinde Arami göçlerinin ayrı bir boyutu vardır. Göçlerden önce Arap Yarımadası veya Suriye civarında yaşayan ve Kuzeybatı Sami dil grubuna giren Aramice konuşan Aramiler, yaşadıkları her bölgenin kültürüne adapte olmuş, kolay anlaşılan ve Asurca ile akraba olan dilleri sayesinde tapınaklar,

saraylar ve kentlerde önemli görevler üstlenmişlerdir. Çivi yazısına göre daha kolay olan alfabe yazısıyla yazılan Aramice'nin oldukça geniş bir bölgede konuşulması, ticaret başta olmak üzere farklı alanlar ve halkların anlaşma dili olmasını sağlamıştır. Hatta Ortadoğu kültürünün Kilikya üzerinden Yunan dünyasına ve Doğu Akdeniz kıyılarına aktarılmasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Uluslararası ortak iletişim dili olarak kabul edilen Aramice, Eski Ahit'te de yer almış, hatta Pers hâkimiyeti sırasında bile yaygın bir ticaret dili olarak kullanılmıştır (Köroğlu, 2008: 141-150).

Asur siyasi tarihinin zirve noktasını temsil eden Yeni Asur İmparatorluğu ise sistematik ordusu ve kolonizasyon politikaları, merkezî bürokrasi ve devlet ideolojisi açısından Ortadoğu'nun merkezî imparatorluğuydu (bk. Harita 3). Askerî olarak düzenli ordu sistemi ve teçhizatları, kalıcı garnizonları ve devlet görevlilerince denetlenen lojistik ağlar sayesinde Suriye, Filistin, Babil, Mısır'ın kuzey kısımları ile Elam topraklarını hâkimiyetleri altına almışlardır (Ragozin, 2022: 291-302). Sınırlarını bu şekilde genişletmeleri ile Ortadoğu tarihinde ilk kez büyük ölçekli bir eyalet yönetim sistemi geliştirmişlerdir. Öyle ki vergi ve harç toplamanın standartlaştırıldığı, ülkenin yollar ve posta ağları ile birbirine bağlandığı, devlet kayıtlarının merkezî arşivlerde tutulduğu ve valilerin merkeze yıllık raporlar sunduğu bir sistem kuran Asurlular, Ahamenid İmparatorluğu'nun satrap sistemi başta olmak üzere birçok imparatorluğa örnek olmuşlardır. Askerî, ekonomik ve idari olarak Ortadoğu'da birçok ilki gerçekleştiren Yeni Asur İmparatorluğunu; aşırı genişleme, aristokrasinin güç kazanması, ekonomik yük ve farklı etnik unsurlu nüfusun yönetim sorunları zorlarken Babil ve Medler ile girişilen mücadeleler çöküş sürecini hızlandırmıştır. Babil-Med koalisyonunun MÖ 612'de başkent Ninova'yı yıkmalarıyla büyük bir darbe gören Asurlular, MÖ 609 yılında tarih sahnesinde çekilmişlerdir. (Köroğlu, 2008: 164-180). Bir kent devleti olarak Mezopotamya'nın kuzeyindeki Asur kentinde başlayan siyasi yapıyı büyük bir imparatorluğa dönüştüren Asurlular, Ortadoğu tarihinin kurucu aktörlerden biri olmuşlardır. Eyalet yönetimi, merkezî bürokrasi geleneği, kraliyet ideolojisi, daimi ordu ve ticari temelli siyasi ilişkiler gibi siyasi kültürü şekillendiren çok yönlü bir mirası daha sonraki Pers, Helenistik, Roma ve İslam dönemi siyasi yapılarına bırakmışlardır.

Harita 3: Antik Asur bölgesi ve Yeni Asur İmparatorluğu'nun sınırları

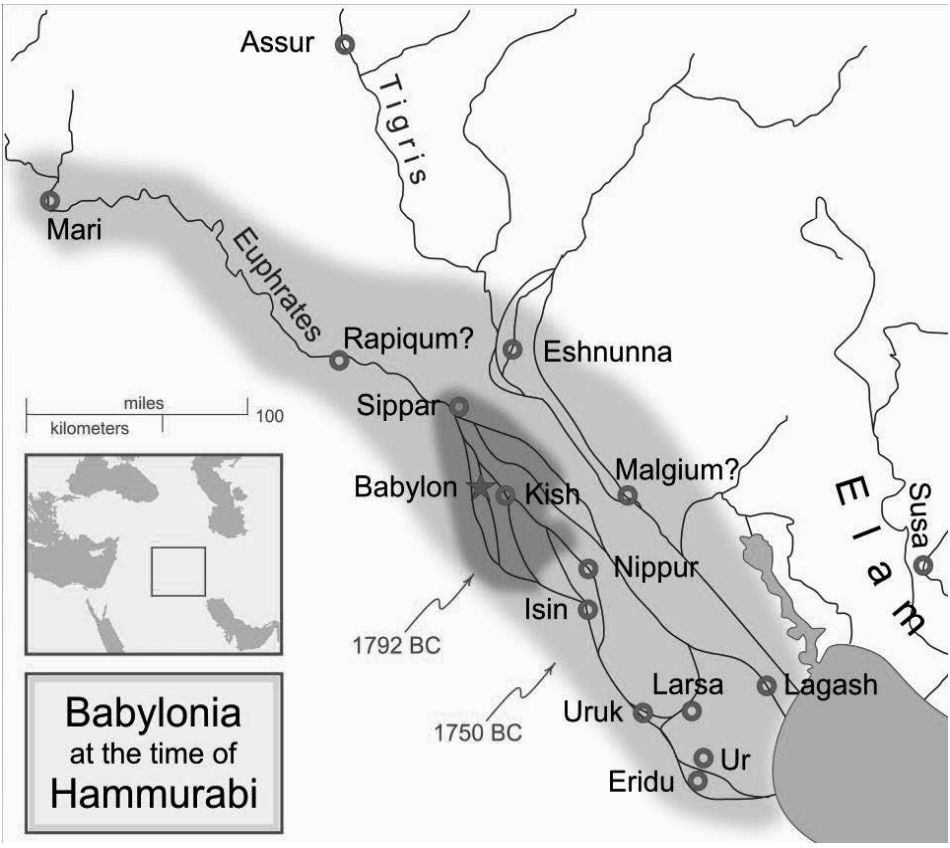

Assyrie general (2011). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Assyrie_general.PNG (10.11. 2025).

4. Babilliler (MÖ 1894-539)

Güney Mezopotamya'daki Babil kenti merkezli ve çoğunluğu Sami kökenli Amurrulardan (Amoritlerden) oluşan Babiller, Sümer ve Akadların topraklarına hâkimiyet kurarak Ortadoğu'da önemli bir güç olmuşlardır. Babil'deki Amurrular, III. Ur Hanedanlığının güç kaybetmesinden sonra Larsa, Ešnunna ve Mari gibi siyasi unsurları bertaraf ederek Eski Babil Krallığını (MÖ 1894-1595) kurmuşlardır. Ardından Kassit Dönemi olarak da adlandırılan Orta Babil Dönemi (MÖ 1595-1155) ve bir süre İsin Hanedanlığı ile Asur egemenliğinde kaldıktan sonra Yeni Babil Devleti (MÖ-625-539) olarak siyasi hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Babil'in siyasi gelişim aşamaları hakkında Elam belgeleri, Mari tabletleri ve Sümer geleneklerinden bilgiler alındığı için modern literatürün elinde daha fazla veri bulunmaktadır (Mierop, 2018: 81-85,154-158). Kültürel ve dinî değerleri ile Ortadoğu coğrafyasında etkin konumda olan Babil'in dünya medeniyetine oldukça önemli bir katkısı bulunmaktadır. Bu katkı Eski Babil kralı Hammurabi'nin (MÖ 1792-1750) oluşturduğu ve *Hammurabi Kanunları* olarak bilinen kanunlarıdır.

Harita 4: Hammurabi Dönemi Babil toprakları

Hammurabi's Babylonia (2012). https://www.worldhistory.org/image/73/babylon-at-the-time-of-hammurabi/?utm_source=chatgpt.com (10.11.2025).

Babil kent devletini büyük bir hukuk devleti hâline getiren, Mezopotamya'nın en uzun yazıtını yazdıran Hammurabi tahta çıktığı esnada Mezopotamya'nın çok parçalı politik yapısı içinde (bk. Harita 4) kendini adil ve insancıl bir hükümdar olarak tanıtır. 49 sütun ve 282 maddeden oluşan Hammurabi Kanunlarının yazılı olduğu ve bugün Louvre Müzesinde sergilenen yazıtta Hammurabi, yasalarını tanrıların verdiği kudret ve yetki ile hazırladığını, Tanrı Marduk başta olmak üzere Babil panteonundaki tüm tanrıların desteğiyle tüm yetkilerini kullandığını açıklamaktadır. İlk hukuk metni olarak değerlendirilen Hammurabi kanunlarının hazırlanış ve uygulanma aşamalarında dinsel ögelerin ön planda tutulması, kanunların meşruiyetini sağlama kaygısından ziyade kanunlara uyulmasını manevi yaptı-

rımlarla sağlama isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu kanunlarda mahkeme sistemleri, hâkim gibi adli işleri yürüten diğer görevlilerden söz edilmezken toplumu en çok ilgilendiren tarım, ticaret, kölelik, aile gibi birçok konuda, ahlak dışı davranışlar veya hassas olunan noktalardaki düzenlemeler ve cezalar sıralanmıştır (Yıldırım, 2020: 139-144; Köroğlu, 2008: 112-115). Hammurabi Kanunları kişi hukuku ve medeni hukuk konularında kadın erkek ilişkileri ve toplumsal hayatı; evlilikte tek eşliliğin kabul edilmesi, erkeğe sadece çocuğu olmadığında başka bir eş ya da yardımcı kadın seçme hakkı verilmesi, kadının kendi medeni hakkını savunması, kocasından kalan mirası idare etmesi, ölenlerin mallarının eşit paylaşımı gibi rasyonel ve çağdaş bir şekilde düzenlemiştir. Hammurabi Kanunlarında cezalar kısas ve diyet ilkelerine göre uygulanmaktaydı. Hür olmayan suçlular için *göze göz dişe diş* esasları baz alınırken özgür ve soylu insanlar için maddi bir tazminat karşılığı cezalar tatbik edilmiştir. Suçların karşılığı olarak belirlenen cezalar ise el kesme, dil koparma, kırbaçlama ve ölüm cezası gibi oldukça ağır olmakla beraber adalet anlayışını sistemleştiren ve kurumsal hâle getiren bu ilk yazılı kanunlar kendinden sonraki hukuk sistemleri ve anlayışlarını da ciddi manada etkilemiştir (Ateş ve Ünal, 2004: 27-28).

Hammurabi sonrası zayıflama kaçınılmaz olsa da Babil uzun vadede Ortadoğu'da kültür merkezi olmaya devam etmiş ve sonraki Kassit ve Yeni Babil dönemlerinde yeniden bölgesel güç hâline gelmiştir. Medlerle birlikte Asur'u düşürmelerinden sonra Nabopolassar (MÖ 626-605) ve oğlu II. Nebukadnezzar (MÖ 605-562) önderliğinde Yeni Babil İmparatorluğu ortaya çıktı. II. Nebukadnezzar, ünlü Ishtar Kapısı ve antik dünyanın yedi harikasından biri olan Babil'in Asma Bahçeleri de dâhil olmak üzere Babil'deki kapsamlı inşaat projeleriyle tanınır. II. Nebukadnezzar, imparatorluğu Levant ve Mısır'ın bazı bölgelerini de içine alacak şekilde genişletti. Ayrıca MÖ 587'de Kudüs'ü fethetmesi ve ardından Yahudi elitlerinin Babil'e sürülmesi ile de hatırlanır. Kültürel olarak, Yeni Babilliler öncüllerinin geleneklerini sürdürerek astroloji, kehanet ve anıtsal mimariye önem verdiler. Pers Kralı Büyük Kiros'un MÖ 539'da Babil'i ele geçirmesiyle hükümdarlıkları sona erdi (Mieroop, 2018: 243-248). Ortadoğu siyasi tarihinde merkezî bir role sahip olan Babilliler, Hammurabi ile zirveye ulaşmış, yalnız askerî fetihlerle değil, hukuki düzenlemeler, ticaret ağları, diplomasi ve kültürel bütünleşme gibi unsurlarla kalıcı bir miras bırakmıştır. Ayrıca Yeni Babil Hanedanlığı

Ortadoğu tarihinin son Mezopotamyalı yerel hanedanı olmaları bakımından önemliydiler. Siyasi hâkimiyetleri sona erdiği sırada son derece güçlü ve etkin olan Babil kültürünün izleri takip eden dönemlerde de görülmektedir.

5. Antik Mısır (MÖ 3100-30)

Antik Mısır Ortadoğu'nun güney batı kısmında yer alan, doğusunda Kızıldeniz, batısında çöl bölgeleri bulunan Nil Havzası'nın coğrafyaya kattığı zenginliklerle dünya medeniyetine yer almış eşsiz bir uygarlıktır. Mısırlılar uygarlıklarını borçlu oldukları Nil'e bir tanrı gibi tapmış, Nil'in taşkın dönemlerine göre mitolojilerini şekillendirmiş, kültürel, bilimsel ve ekonomik gelişmelerinde Nil belirleyici bir güç olmuştur. Herodot, "Nil Osiris'in armağanı, Mısır Nil'in armağanıdır." ifadesi ile Nil Nehrinin Mısır uygarlığı için sahip olduğu önemi MÖ 5. yüzyıldan günümüze kısa ve öz olarak anlatmaktadır (Ay Şafak, 2022: 24). Antik Mısır siyasi tarihi Erken Hanedanlar ve Eski Krallık (MÖ 3100-2180), Birinci Ara Dönem ve Orta Krallık (MÖ 2180-1650), İkinci Ara Dönem ve Yeni Krallık (MÖ1650-1070), Üçüncü Ara Dönem ve Geç Dönem (MÖ 1070-332) ve Ptolemaios Dönemi (MÖ 332-30) olarak dönemlere ayrılmaktadır. MÖ 30 yılında son Helenistik Krallık olan Ptolemaiosların Roma tarafından ilhak edilmeleriyle Mısır resmen Roma'nın bir eyaletine dönüşmüştür. Antik Mısır, Nil havzası merkezli olarak üç bin yıldan daha fazla bir süre zarfında gelişimini sürdürdü ve komşu toplumları derinden etkileyen idari, anıtsal ve entelektüel bir miras bırakmıştır. Merkezî monarşinin yeniden inşa edildiği her birleşme döneminde genel olarak firavunların otoritelerini tanrısal kökenli meşruiyet üzerinde yeniden inşa ederken çöküş dönemlerinde ise bölgesel güçlerin yükselmesi, dış istilalar ve ekonomik sıkıntılar etkili olmuştur (Mieroop, 2019: 4-9, 14-21).

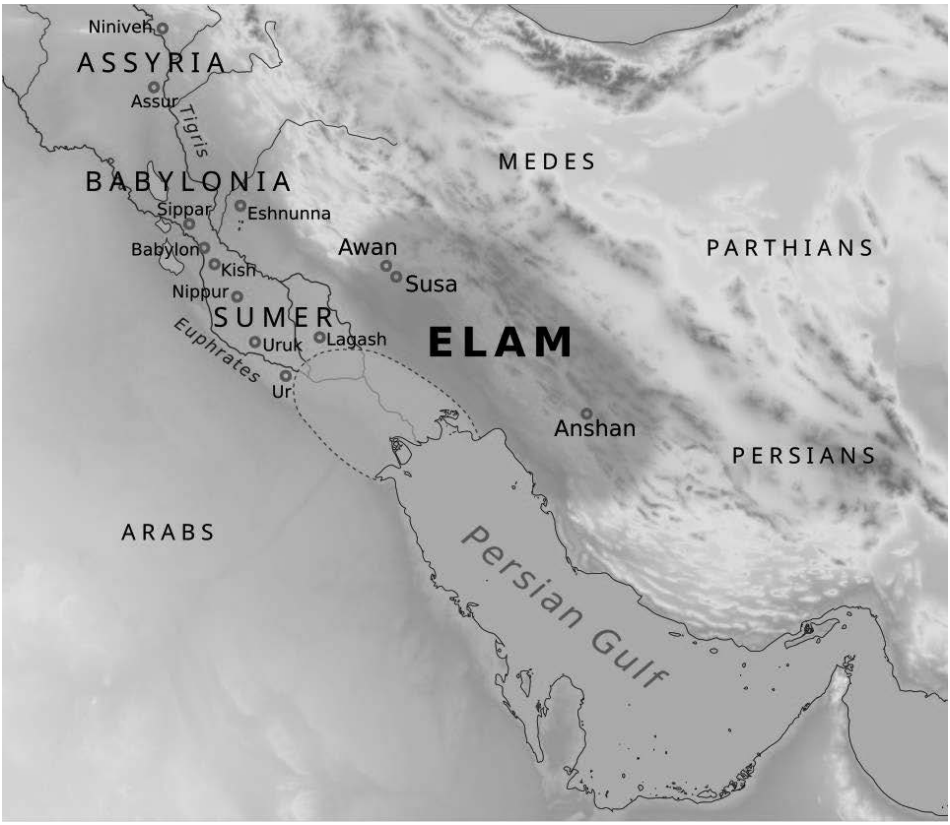
Siyasi tarihi içerisinde Mısır, Ortadoğu'daki devletler ve kentlerle birçok kez karşı karşıya gelmiştir. Bu karşılaşmalar esnasında ilk kez Yeni Asur İmparatorluğu döneminde MÖ 671'de Mısır işgal edilerek Asur'a dâhil edildi (bk. Harita 3). Mısır, tarihinde ilk kez bir Ortadoğu gücü tarafından ele geçirilerek kontrolünü Mısır coğrafyasından Mezopotamya merkezli bir imparatorluğa bırakmak durumunda kalmıştır (Kuhrt, 2013). Asur hâkimiyetinden sonra bir süre bağımsızlığını tekrar kazanan Mısır, MÖ 525 yılında Ahamenid İmparatoru II. Kambises (MÖ 530-522) tarafından ele geçirildi ve bu topraklar bir Pers satraplığına dönüştürüldü. Ahamenid yönetimine

karşı kalkışılan isyanlarla zaman zaman bağımsızlıklarını kazansa da Mısır, genel siyasi yapı olarak geniş bir Ortadoğu imparatorluğunun bir eyaleti hâlinde idi (Mieroop, 2019: 295-302; bk. Harita 6). Ahamenid yönetimi ile imparatorluk yasalarına, vergi sistemlerine ve askerî sistemine bağlanan Mısır'ın siyasi kaderi Ortadoğu dinamiklerine bağlı hâle gelmiştir. Ahamenid İmparatorluğu'nun Büyük İskender tarafından yıkılmasıyla Mısır'da Helenistik Dönem siyasi yapısı olan Ptolemaios hanedanlığı hâkim olmuştur. Ardından Mısır'ın Roma egemenliğine girmesi ile binlerce yıllık bu siyasi yapı sona erse de Antik Mısır'ın yönetimsel anlayışı Akdeniz dünyasının sonraki imparatorluklarına rol model olmuştur.

6. Elamlılar (MÖ 3200-646)

İran platosunun güneybatısında, Susiana ovalarının bereketli kıvrımlarında gelişen Elam, Ortadoğu tarihinde az bilinen, sessiz görünen ancak derin izler bırakmış önemli bir devlettir. Hint-Avrupalı olmayan İran platosunun yerel unsurlarından olan Elamlılar, Ortadoğu'nun seçkin, saygın, çivi yazısı kullanan ve kendi dilleri olan, en uzun ömürlü ve en önemli halklarından biriydi. Mezopotamya, İran platosu ve Basra Körfezi kesişim noktasından yer aldığından (bk. Harita 5) Elamlılar hem ticaret yollarını hem de hammadde akışını kontrol edebiliyordu ve konumundan ötürü Sümer, Akad, Asur ve Babil gibi komşularıyla sürekli etkileşim hâlinde bulunuyordu. Uzun siyasi tarihi ve kültürel önemine rağmen Elam hakkında bilgiler kısıtlıdır. Hem Mezopotamya hem de Zagroslardaki hinterlantlarıyla ilişkili olan Elam'ın mimarlık, sanat, mühür gibi maddi buluntuları fark edilebilir bir karaktere sahiptir. Ayrıca kendi yazıları olan Elamca metinler Mezopotamya'daki Sümerce, Akadca, Aramice yazılan kayıtları teyit eder durumdadır (Foltz, 2021: 20-21; Garthwaite, 2023: 23-24; Llewellyn-Jones, 2025: 55-56).

Harita 5: Elam, Sümer, Asur ve Babil merkezleri

Elam Map. (2011). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elam-map-PL.svg (10.11.2025).

Siyasi yapısı başlangıçta gevşek şehir-devletlerden oluşan Elam; Susa, Anšan ve Awan gibi merkezler üzerinde gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Siyasi ve kültürel tarihleri Proto-Elam (MÖ 3200-2700), Eski Elam (MÖ 2700-1500), Orta Elam (MÖ 1500-1100) ve Yeni Elam (MÖ 1100-540) dönemlerine ayrılan Elam, Mezopotamya ile rakip ve doğal komşu idiler. Akad İmparatorluğu Elam üzerine sürekli genişlemeye çalışırken III. Ur Hanedanlığı yani Yeni Sümer döneminde Elamlılar Mezopotamya siyasetinde aktif olarak dâhil olmuştur. Babil ile bazen müttefik olan bazen de savaşan Elam, Asur ile MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda sert mücadeleler gerçekleştirdi ve sonunda MÖ 646'da Asur kralı Asurbanipal'in seferi ile tarihe karıştı (Vallat, 2012). Siyasi olarak Elam hâkimiyeti son bulsa da yüz yıl sonra kurulan Ahamenid İmparatorluğunu bile idari yapı ve kültür olarak etkilemiştir. Elam, İran coğrafyasında erken devletleşme sürecini başlatması, yazılı ve mimari eser-

leri, Mezopotamya ile ticari ve kültürel ilişkileri ile Ortadoğu tarihini bütüncül bir gözle anlamak için yadsınamaz bir konumdadır.

7. Med İmparatorluğu (MÖ 675-550)

MÖ 2000 yıllarından itibaren Karadeniz ve Hazar'ın kuzeyinde yaşayan Aryan/Ari toplulukları çeşitli sebeplerle batıya, güneye ve doğuya doğru aşamalı bir göç hareketinde bulundukları bilinmektedir. İndo-Ari veya Hint-Avrupalı olarak adlandırılan bu toplulukların bir kolu Hint coğrafyasına giderek bugünkü Hindistan halklarını oluştururken bir kısmı İran topraklarına gelerek İran medeniyetinin temellerini atmışlardır. Hint-Avrupalı topluluklardan olan ve İran coğrafyasına gelip Hazar Denizinin hemen güney ve güney batı topraklarına yerleşen Med kabileleri bu topraklarda uzun süre Elam, Asur, Babil ve Urartular ile bazen iyi bazen düşmanca ilişkiler kurarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (bk. Harita 5). Medler hakkındaki ilk bilgiler Yeni Asur İmparatorluğu'nun MÖ 835'teki resmî kayıtlarına dayanmaktadır (Medvedskaya ve Dandamayev, 2012; Topaloğlu ve Uslu, 2020: 303-304). Asurlular Zagrosların doğusundaki Med topraklarını iki yüzyıl kadar vassal vilayetleri olarak gördüler. At yetiştiriciliğinde mahir olan Medler, Asur ordusuna at temin etmekteydiler. Asurlular siyasi egemenlikleri amacıyla ele geçirdiği topraklardaki halkların bir kısmını başka yerlere sürgün etme politikası doğrultusunda birçok Med ve Pers nüfusu Suriye'ye sürgün etmiştir. Benzer şekilde MÖ 722'de İsrail Krallığını ele geçiren Asurlular, Yahudileri de İran coğrafyasına sürerek farklı kültürlerin birbirleri ile temas ve etkileşim kurmalarına sebep olmuşlardır. Hint-Avrupalı İranlılar ile İsraillilerin karşılaşması dinler tarihi açısından önemli etkileşimlerden biri olmuştur. Bu karşılaşma ile İsrailoğullarının kurban merkezli Yehova kültüründe yer almayan cennet, cehennem, melekler, şeytanlar, iblis, ölümden sonraki diriliş, hesap, ilahi krallığın bir kurtarıcı tarafından yeniden kurulması, iyi ile kötünün amansız mücadelesi gibi Avesta öğretileri Yahudi inancı içerisine girmiştir. Muhtemelen Medlerin Magi/Mecus olarak bilinen rahip sınıfından öğrendikleri bu öğretilerden onların Zerdüştî geleneğin yaygın olduğu bölgelere yerleştirildikleri anlaşılmaktadır (Foltz, 2021: 24-25).

Medler uzun yüzyıllar Elam ve Asur bünyesinde yaşadıktan sonra MÖ 675 yılında bağımsız devletlerini kurmuşlardır. Asur'un zayıfladığı, Babil'in güçlendiği, İran ve Anadolu topraklarında güç dengelerinin değiştiği bir dönemde Medler, siyasi birliklerini oluşturarak Ortadoğu'da önemli ancak zorlu konulardan biri olmuşlardır. Dillerinin öğrenilebildiği kendi kaynakla-

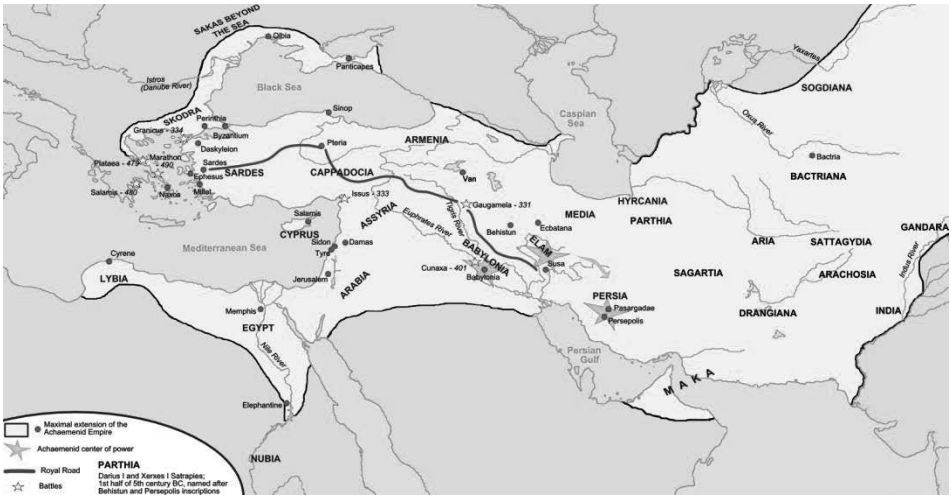
rı olmamasından ötürü coğrafyadaki birçok topluluğun sahiplenmek istediği Medler, farklı kabileleri bir araya getirerek, başarılı askerî seferler gerçekleştirerek ve karmaşık diplomatik ilişkiler kurarak kısa sürede İran'ın merkezinden Anadolu'ya kadar olan topraklarda imparatorluklarını kurmuşlardır. Asur, Babil ve Yunan komşularının kaynaklarından ve Zagros dağlarındaki arkeolojik buluntulardan bilgi edindiğimiz Medlerin birleşmesinde Asur saldırılarının etkili olduğu görülmektedir. Toplumdaki güçlü aristokrasi tarafından desteklenen kabile monarşisi olarak işleyen Med İmparatorluğu, hâkim olduğu toprakları bölgesel yönetimler altında birleştirmişlerdir. MÖ 7. yüzyılın sonlarında Yeni Asur İmparatorluğu'nun zayıflaması ile Mısır'dan Basra körfezine kadar olan toprakların idaresi zorlaşmıştı. Bu sırada Babil ile ittifak kuran Med kralı Kyaksares (MÖ 625-585) MÖ 615 civarında Asur'a saldırmaya başladı ve MÖ 612 yılında Med ordusu Ninova'yı ele geçirerek Yeni Asur İmparatorluğu'nun sonunu getirdi (Medvedskaya ve Dandamayev, 2012; Topaloğlu ve Uslu, 2020: 310-312; Roux, 2025: 64-65). Medler Ortadoğu'nun kuzeyinde hâkim bir güç olurken Ortadoğu tek hegemonyalı yapıdan çok kutuplu bir yapıya dönüşmüştür. Elam ve Mezopotamya'nın kuzeyi, Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar olan yerleri idare eden Medlerin kesin sınırları yetersiz kayıtlar nedeniyle tartışmalı olsa da kendi zamanının önemli bir gücü olduğu aşikârdır (Rollinger, 2009: 52-53). Medler, Ortadoğu'da siyasi düzeni şekillendiren, kabile konfederasyonundan imparatorluğa dönüşen, bölgesel diplomasi ve ekonomik bağları geliştiren önemli bir güç olmuşlardır. MÖ 550 civarından Anşan Kralı II. Kyros, Med kralı ve aynı zamanda dedesi olan Astyages'e (MÖ 585-550) karşı başlattığı isyan sonucu Med İmparatorluğu'nun siyasi hayatına son vermiştir. Mezopotamya ile İran siyasi sistemleri arasında bir köprü görevi gören Medlerin Asur'u yıkmaları ile Kuzey Mezopotamya merkezli Ortadoğu hâkimiyeti İran merkezine doğru kaymıştır. Bu değişim Ahamenid, Part ve Sasani dönemlerinde devam ederek Ortadoğu siyasetinin yaklaşık bin yılını şekillendirmiştir.

8. Ahamenid İmparatorluğu (MÖ 550-330)

MÖ 557 yılı civarında Anşan'ın kralı olan Ahamenid İmparatorluğu'nun kurucusu II. Kyros (MÖ 559-530), Antik Ortadoğu'nun en geniş topraklarına ve idari yapısına sahip siyasi yapısını kurmuştur. Büyük Kyros olarak da adlandırılan II. Kyros, Med teşkilatına ve halkına saygı göstererek onları Ahamenid yönetiminin ayrılmaz bir parça hâline getirdi. Med soyluları yüksek mevkilerde görev aldı, askerî komutanlık yaptı ve saray kültü-

rüne katkıda bulundu (Briant, 2002: 33-34). Bu nedenle, Medlerden Ahamenid yönetimine geçiş bir kopuş değil, Hint-Avrupalı akraba toplulukların elit kültürü ve yönetiminde süreklilik içeren önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. II. Kyros geniş toprakları fethetmeye başladığı yolcuğu sonunda, çeşitli halklardan oluşan ve bazı araştırmacılar tarafından tarihin ilk dünya imparatorluğu olarak adlandırılan büyük bir imparatorluk kurdu. Ahamenid İmparatorluğu İndus vadisinden Anadolu ve Balkanlara, Orta Asya'dan Mısır ve Libya'ya kadar uzanıyordu (Briant, 2002: 33-49; Casabonne, 2007: 23; bk. Harita 6).

Harita 6: Ahamenid İmparatorluğunun en geniş sınırları

Fabienkhan (2012). *The Achaemenid Empire at its maximum extent*. https://www.worldhistory.org/image/148/achaemenid-empire-map/?utm_source=chatgpt.com (10.11.2025).

II. Kyros, MÖ 546'da Lidya'yı mağlup ederek tüm Anadolu'ya, MÖ 539'da Babil'i fethederek Mezopotamya coğrafyasına hâkim olduktan sonra buralardaki yerel kurum, kültür ve kültlere saygı göstermiştir. Ahamenid hâkimiyetine karşı gelenlere ise sert müdahalelerden kaçınmamışlarıdır (Dandamaev, 1989; 27-30; Schmitt, 2018). II. Kyros ele geçirdiği topraklardaki yerel elitleri imparatorluğu dâhil ederek buralardaki direnişi azaltmak, toprakları istikrara kavuşturmak ve yerel kaynakları verimli bir şekilde kullanmayı amaçlamıştır. Kendi siyasi ideolojisini bu yönde yürüterek topraklarını satraplıklara bölen II. Kyros, kendi üst hâkimiyetini tanıyıp Ahamenid yönetimine vergisini verip haraçlarını düzenli ödediği sürece satraplıkların kültürlerine, yerel inanç ve âdetlerine karışmamış, hatta onlara

kendi kurumlarını bile muhafaza etme hakkı vermiştir (Brosius, 2006: 47-51; Klinkott, 2007: 263; İnan, 2023: 291-292). II. Kyros, Babil'i ele geçirdikten sonra tanrı Marduk'a saygı göstererek halkın desteğini kazandı. Babil'de sürgünde bulunan Yahudilere Kudüs'e gitme izni vermesiyle II. Kyros'a Yahudiler *tanrı tarafından gönderilen koruyucu ve kurtarıcı* gibi saygı duydu. Antik eserler ve Kyros Silindiri gibi kaynaklar II. Kyros'u halkların siyasi özerkliklerini kazandıran bir kurtarıcı olarak tasvir etmektedir. Kyros Silindiri olarak bilinen Akadca yazılmış silindir, II. Kyros'un Babil'i ele geçirilmesinden sonra hazırlanmış, Babil vatandaşlarının hayatlarının iyileştirilmesi, Babilli kölelerin serbest ve özgür olması gerektiğini, sürgün edilmiş insanları geri gönderdiğini kaydeden bir metindir (Llewellyn-Jones, 2025: 86-94; Kuhrt, 2007: 70-85). Bu özelliklerinden dolayı ilk insan hakları bildirgesi olarak değerlendirilen bu silindirin bir kopyası Birleşmiş Milletlerin New York'taki merkezinde sergilenmektedir.

II. Kyros'dan sonra II. Kambises (MÖ 530-522), imparatorluğun sınırlarına Mısır'ı dâhil ederken I. Darius (MÖ 522-486), Ahamenid imparatorluk ideolojisini kurumsallaştırdı, satraplıkları yeniden düzenledi, idari uygulamaları standartlaştırdı ve vergilendirmeyi resmîleştirdi. I. Darius'un Behistun Yazıtı'nda ifade edildiği üzere Ahamenid monarşisi ve iktidar meşruiyeti, ideolojik olarak Ahura Mazda'ya dayanan ilahi bir otoriteydi (Briant, 2002: 124-127; Schmitt, 2018). Ahamenid İmparatorluğu Ortadoğu'nun bürokratik olarak en gelişmiş siyasi yapısı olması yanında, Kral yolu, posta sistemi, mali yapısı ve askerî düzeni ile de oldukça gelişmiş bir konudaydı (Briant, 2002: 357-361; Brosius, 2006: 53-63). Ahamenidler, farklı halkları yönetme yaklaşımları, askeri fetihler ve diplomatik ilişkilerle güçlerini göstererek Ortadoğu jeopolitiğini yeniden şekillendirmiştir. Merkezî otoritenin kurduğu stratejik ittifaklar ve yerel güçlerin entegrasyonu, yönetime direnişi azaltsa da sadakatin şartlara bağlı olduğu ve genellikle askeri yaptırımların belirleyici olduğu sınır bölgelerinin imparatorluk ile uyumu kırılgandı. MÖ 5. yüzyılın sonlarında Ahamenid İmparatorluğunun gücü zayıflamaya başlamıştır. Ademimerkeziyetçiliğin ve satrap özerkliğinin artması Ahamenid yönetiminin merkezî yapısını zayıflatmıştır. İmparatorluğun iç isyanlar yaşaması ve merkezî otoritenin zayıflaması Büyük İskender önderliğindeki Makedonya Krallığı'nın işini kolaylaştırmış ve Erbil yakınlarında MÖ 1 Ekim 331'de yapılan Gaugamela Savaşı ile Ahamenid İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilmiştir (Schmitt, 2018). Ahamenid İmparatorluğu, merkezî otorite ile yerel özerkliği harmanlayan siyasi sistemi, bürokratik yenilikleri, altyapısı, farklı halkları kendi yönetimine entegre etmesi ile Ortadoğu üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmuştur. Tüm bu özel-

likleri tarihte ilk kez birlikte uygulayan bir yönetim olmasından dolayı bazı modern araştırmacılar tarafından gerçek manada ilk imparatorluk olarak kabul edilen Ahamenidler, kurduğu sistem ile Selevkos, Part ve Sasaniler dâhil olmak üzere Ortadoğu'daki sonraki imparatorluklar için bir model olmuştur.

9. Helenistik Dönem'in Ortadoğu'ya Etkileri

Helenistik Dönem tarihte Büyük İskender olarak bilinen Makedonyalı III. Alexandros'un (MÖ 336-323) MÖ 331 yılında Ahamenid ordusunu mağlup edip doğrudan Ahamenid kralı olmasıyla başladığı kabul edilmektedir. MÖ 30 yılında son Helenistik krallık olan Mısır'daki Ptolemaios Krallığı'nın Roma'ya katılması ile de Helenistik Dönem son bulmuştur. Bu yeni tarihsel dönemin başlangıç ve bitişinde her ne kadar büyük askerî seferler yer alsa da Helenistik Dönemde dünya tarihinde önemli kültürel aktarımların yaşanmış, doğu ve batı medeniyetlerinin karışması sonucu *Helenizm* adı altında yeni bir sentez oluşmuştur. Bu devrin en önemli özelliği doğu ve batı dünyasının kültürel birleşmesi olmuştur (Bagnall ve Derow, 2004: XVII; Austin, 2006: 1; Errington, 2017: 20-27). Büyük İskender'in seferiyle başlayan ve yaklaşık 300 yıl süren bu devirde; doğuya doğru yapılan askerî seferler ardından yeni şehirlerin kurulması, birçok Helen tüccar ve zannatkârı doğuya yönelerek burada ticari ve kültürel hayatla irtibata geçmesi ile doğu ve batı özellikleri birbiri ile harmanlanmıştır. Bu dönem siyasi açıdan çok sayıda karmaşık olaylar ve devamlı mücadeleler ile dolu olsa bile yeni oluşturulan kültürel sentez, doğuda kurulan şehirler ve buraların nüfuslanması zamanla ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmelerin doğuya kaymasına sebep olmuştur (Bosworth, 2006: 16-18; Cline ve Graham, 2017: 205-212). Büyük İskender'in Ahamenid topraklarını ele geçirip Orta Asya ve Hindistan'a kadar devam ettiği seferinden sonra Selevkos ve Ptolemaios hâkimiyetine sahne olan Ortadoğu coğrafyası siyasi kültürel etkileşimin yaşandığı bu sürecin merkezinde yer almıştır. Ayrıca yerel krallıklar, şehir-devletleri ve aristokrat aileler bu dönemin siyasal yapısının önemli unsurlarını oluşturmuştur. Helenleşme veya Helenizasyon kavramı ile bu dönem yaşanan etkileşimler uzun süre tek yönlü bir kültür yayılması biçiminde değerlendirilse de güncel çalışmalar bu sürecin çok yönlü, bölgesel dinamiklere bağlı karmaşık ve karşılıklı bir etkileşim olduğunu göstermektedir (Strootman, 2014: 20-21). Doğu Batı kültürlerinin bu kadar karışmasının arka planında Büyük İskender'in doğuya bakış açısı yatmaktadır. Büyük İskender'in doğu-

ya yönelik kurduğu kraliyet ideolojisi; yerel elitleri yönetim mekanizmasına dâhil etmeyi, doğuda yeni şehirler ve Makedon garnizonları kurmayı, Helen kültürünün her unsurunu doğu şehirlerine uygulamayı, Pers aristokrasisini orduya entegre etmeyi, yerel satrap ve soylularla evlilik ittifakları kurmayı ve kraliyet yollarını denetim altına almayı içerdiğinden doğu ve batı dünyası tarihte hiç görülmedi ölçüde iç içe geçmiştir (Lendering, 2019: 421-428).

Hindistan'dan Makedonya'ya Orta Asya'dan Mısır'a kadar olan tüm coğrafyada 10 yıl gibi kısa bir sürede hâkimiyet kuran Büyük İskender MÖ 323'te daha 33 yaşında iken öldüğünde sınırları içerisinde birçok farklı kültüre, dile, dine, dünya görüşüne, ekonomik anlayışa sahip bir imparatorluk bırakmıştır. Ancak önemli bir sorun vardı. Bu da Büyük İskender'in bir varisinin olmamasıydı. Büyük İskender'in ölümü sonrası bıraktığı topraklar için yaşanan hâkimiyet mücadelesi Ortadoğu'nun siyasal görünümünü tamamen değiştirmiştir. İskender'in imparatorluğunun Ortadoğu coğrafyası bu dönemde Selevkos ve Ptolemaios'un rekabetine sahne olmuştur. İskender'in komutanlarından I. Selevkos Nikator (MÖ 305-281) Anadolu'nun doğusu, İran, Suriye ve Mezopotamya üzerinde imparatorluğunu kurarken Ptolemaios ise merkezi Mısır olan ve Suriye Filistin üzerine genişletmeye çalıştığı devletini kurmuştur. Ahamenid yönetim geleneklerini devralan Selevkoslar, bu yapıyı Makedon kraliyet ideolojisi ile doğunun kültürel unsurlarını birleştirerek kozmopolit bir model hâline geliştirmişlerdir. Selevkoslar temelde Ortadoğu'daki mevcut yönetim sitemini korudular. Satrap sistemi devam ederken Makedon askerler ve yerel aristokratik yöneticilerden, yerel gelenek ve kültürden oluşan bir yapı ile başarılı olmuşlardır. Geniş çaplı koloni ve kent kurma faaliyetleri sonucu geliştirilen Selevkia, Antakya, Apameia, Laodikeia, Edessa, Dura-Europos, Ai Khanoum kentleri bulundukları yerin siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel merkezleri olarak işlev görmüştür. Bu kentler Helenistik kültürü yayma, ticaret yollarının kontrolünü ve yerel halkın yönetimle kaynaşmasını sağlama yanında dinsel senkretizminde merkezleri olmuştur. Özellikle doğu ve batı kültüründe yer alan tanrılardan benzer karakterli olanlar bir araya getirilerek yeni senkretik kültlerin oluşmasında Büyük İskender ve haleflerinin oluşturduğu ortamın büyük etkisi olmuştur (Aperghis, 2004: 89-87, 269-295; Venetis, 2024: 248-259). Selevkos İmparatorluğu (MÖ 312-63) Ortadoğu'daki İran hanedanlıkları için ara bir dönem olarak var olurken bu coğrafyanın o zaman kadar görülmemiş bir ölçüde ve Selevkos siyasi tarihinden çok daha uzun bir süre Helen kültürüyle senkretizm yaşanmasını sağlamıştır.

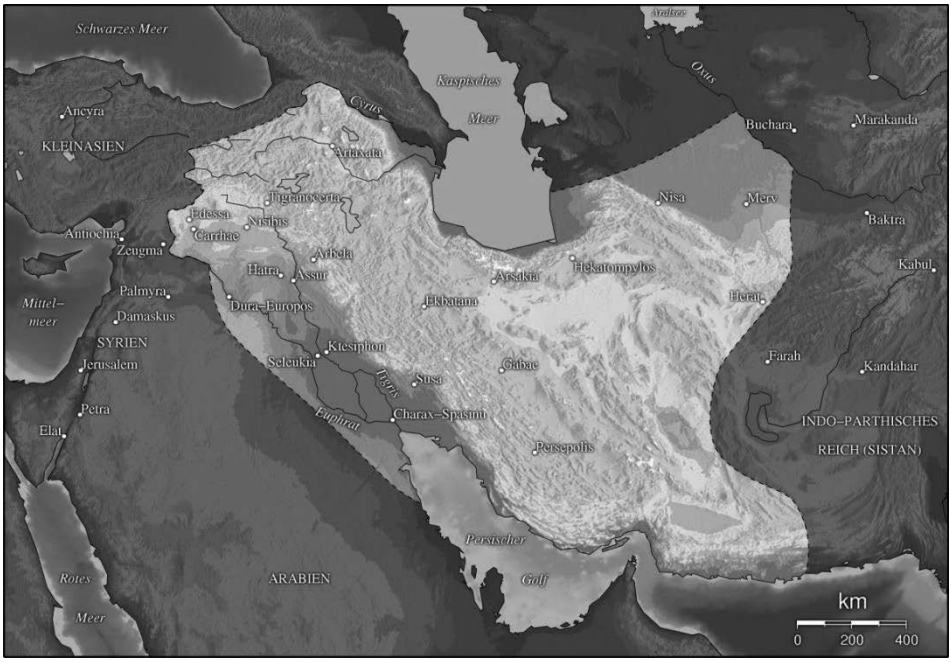
Helenistik Dönem'de doğu batı medeniyetleri birbirinden etkilenirken Helenistik krallıkların birbirleriyle yoğun ve sürekli mücadeleleri devam etmekteydi. Öyle ki Helenistik dönemin ilk yarısı sayılabilecek MÖ 149 yılına kadarki dönemde sadece MÖ 299-297, 249-248, 205-204 ve 159-149 yılları arasında dört kısa barış dönemi yaşanmıştır. Bu tarihler haricinde Helenistik krallıklar Büyük İskender'in bıraktığı büyük coğrafya içerisinde kendi aralarında ve Roma ile birçok savaş gerçekleştirmiştir (Baker, 2005: 373-388; Chaniotis, 2005; Üreten, 2020: 356-370). Ortadoğu coğrafyasında bu dönemde gerçekleşen büyük çaplı mücadelelerin başında Selevkoslar ve Ptolemaioslar arasında MÖ 274-168 yılları arasındaki Suriye Savaşları, Ortadoğu'nun siyasal dengesini belirleyen temel çatışma alanıdır. Ptolemaioslar, Mısır güvenliği açısından kritik öneme sahip Fenike, Suriye ve Filistin üzerindeki tutumu nedeniyle Selevkoslar ile savaşmıştır. Selevkoslar ve diğer büyük Helenistik krallıklar zayıflayınca birçok küçük Helenistik krallık kurulmuştur. Anadolu'da kurulan Pergamon, Bithynia, Kapadokia, Pontos, Kommagene, Sophone, Armenia gibi Helenistik krallıklar zamanla Roma hâkimiyetine girmiştir. Selevkoslar zayıflayınca İran coğrafyasında Greko-Baktria ve Partia gibi krallıklar kurulmuş, ardından MÖ 63'te Selevkosların, MÖ 30 yılında da Ptolemaiosların Roma tarafından ilhak edilmesiyle doğu batı dünyasının her anlamda kaynaştığı Helenistik Dönem son bulmuştur.

10. Part İmparatorluğu (MÖ 247-MS 224) ve Roma-Part Mücadelesi

Antik İran tarihinden Hint-Avrupa soyundan gelen ve Ahamenidlerden sonraki en önemli imparatorluklardan biri olarak kabul edilen Partlar, Pers aristokratik unsurlarını, göçebe savaş kültürünü ve Helenistik idari geleneklerini birleştiren özgün bir devlet modeli geliştirmişlerdir. MÖ 247 yılında Hazar'ın güneydoğu topraklarında yaşayan atlı göçebe kültüre sahip Partlar, I. Aršak (MÖ 247-217) önderliğinde bir araya gelerek Ortadoğu siyasi dengesinde yaklaşık beş yüzyıl rol oynayan önemli bir güç olmuşlardır. Ortadoğu'nun büyük bölümünde sadece siyasi bir aktör değil, aynı zamanda Roma karşısında doğu uygarlıklarının siyasal devamlılıklarını koruyan bir merkez olmuşlardır. Çok kültürlü ve farklı etnik unsurları barındıran yapı içerisinde Partların esnek idari sistemleri, aristokratik yerel güçlerle kurdukları ilişkiler ve özellikle başta İpek Yolu olmak üzere ticaret yollarını kontrol etme politikaları Part İmparatorluğu'nun uzun süre Orta-

doğu'da etkin olma nedenlerindedir. I. Mithradates (MÖ 171–138) döneminde Partlar, Babil, Susa ve Ekbatana gibi merkezleri imparatorluğa dâhil ederek bölgenin en önemli güçlerinden biri hâline gelmiştir (Frye, 1984: 211-213; Schippmann, 2016). Partlar, merkeziyetçi bir bürokrasi yerine, geniş aristokrat ailelerin ve Osrhoene, Armenia, Hatra gibi vassal krallıkların güçlü olduğu yarı-otonom bir yapı ile idari sistemini sürdürmüştür. Çin ile Akdeniz arası ticaretin kilit noktası olması imparatorluğu bölgesel ve küresel ticaretin merkezine yerleştirmiştir. Roma ile gerçekleştirilen mücadelelerde de ekonomik faktörler etkili olmuştur (Schippmann, 2016).

Harita 7: Part İmparatorluğunun MÖ 2. yüzyıl sınırları

Parther Reich (2006). *Ungefähre Ausdehnung des Partherreichs*, https://de.wikipedia.org/wiki/Partherreich#/media/Datei:Parther_reich.jpg (10.11.2025).

Ortadoğu'da Partlar MÖ 247'den itibaren Selevkoslara karşı bağımsızlığını kazanıp bölgesel bir güç olurken Helenistik krallıkların gerilemesinden yararlanan ve milattan önceki iki yüzyıl boyunca muazzam bir yayılma arzusuyla hareket eden Roma Cumhuriyeti (MÖ 509-27) ise Akdeniz havzasının batısından doğuya doğru genişleyen bir siyasi güç hâline gelmiştir. En önemli Part kralı olan II. Mithradates (MÖ 124/3-88/7) döneminde Aršak-

lar yani Partlar egemenliklerini Armenia ve Mezopotamya'ya kadar genişletmeyi başardılar (bk. Harita 7). MÖ 2. yüzyılın sonlarından itibaren Ortadoğu coğrafyasında iki rakibin karşılaşması yüzyıllar süren bir mücadele dönemi başlatmıştır (Winter ve Dignas, 2007: 9; Rawlinson, 2024: 103-104, 110-112). İki güç arasında askerî karşılaşmalar yanında diplomasi, ticaret yollarının kontrolü, müttefik ilişkileri, imparatorluk ideolojilerinin meşruiyetini de içeren çok yönlü bir süreç yaşanmıştır. Fırat Hattı merkez olmak üzere Mezopotamya, Suriye ve Arap yarımadasının kuzeyi ve Armenia Krallığı, Part ve Roma'nın Ortadoğu'daki mücadele bölgeleriydi.

Roma ve Partların ilk temasları Selevkoslara karşı kurulan diplomatik nitelikteki temastı. Ancak MÖ 1. yüzyılda Armenia Kralı II. Tigran'ın Suriye ve Mezopotamya'ya doğru sınırlarını genişletmesine müdahale eden Roma, Armenia'yı kontrolüne almıştır. Bölgedeki güç dengesinin Partlar aleyhine değişmesi yeni savaşlara kapı aralamıştır. MÖ 54'te Romalı general ve politikacı Marcus Licinius Crassus (MÖ 115-53), Mezopotamya'ya doğru başlattığı saldırıya Part İmparatorluğu karşılık verdi ve MÖ 53'te Roma, Carrhae'de (Harran) büyük bir yenilgiye uğradı. Roma sancağı Partların eline geçti ve Crassus öldürüldü. Bu savaşın sonucu, Roma'nın Doğu politikasını önemli ölçüde etkilediği için sonraki Roma-Part ilişkileri açısından önemlidir. Romalılar daha önce Partlara kibirli davranırken, yenilginin ardından tutumlarını değiştirdiler, rakibin askerî gücünün farkına vardılar ve intikam peşine düştüler (Dignas ve Winter, 2007: 12-13; Schippmann, 2016; Roux, 2025: 183-184). Roma ve Partları kendi iç işleri ile uğraşırken sınır mücadeleleri de devam emekteydi. Bu mücadelenin ana noktası da tampon bölge konumundaki Armenia üzerinde olmuştur. MS 54-68 arasında Roma ile Partlar Armenia tahtı için birçok kez savaşmışlardır. Bu çatışma dönemi Armenia krallarının Partlar tarafından belirlenip Romalılar tarafından taç giydirilmesine kararlaştırılarak sonlanmıştır. Roma İmparatoru Trajan (MS 98-117) zamanında Partlara karşı başlatılan seferle Armenia, Roma eyaleti olarak ilan edilmiş, Mezopotamya işgal edilmiş, hatta Part başkenti Ktesifon ele geçirilmiştir. Ancak Roma tahtına Hadrian'ın (MS 117-138) geçmesi ile Roma geri çekilerek Fırat Nehri yeniden sınır olarak kabul edilmiştir. MS 2. yüzyıl boyunca Roma Part mücadeleleri karşılıklı sınır çatışmaları ve diplomatik manevralarla devam ederken Partlar Ortadoğu'da ticaret yollarını kontrol eden önemli bir güç olarak varlığını sürdürmüştür (Dignas ve Winter, 2007: 12-13; Schippmann, 2016; Roux, 2025: 184-186).

471 yıl bölgenin hâkim gücü olan Partlar, MS 2. ve 3. yüzyılda yaşadığı taht mücadeleleri, eyaletlerin yarı bağımsız hâle gelmeleri ve merkezî otoritenin bozulması sonucu zayıflamıştır. Son Part İmparatoru IV. Artabanus

(MS 216-224) I. Ardeşir ile giriştiği savaşta başarılı olamamış ve Partlar tarih sahnesinden çekilmiştir. Sasaniler (MS 224-651), Partları mağlup edip onların sahip oldukları topraklarda hâkimiyet kurarken Roma dünyasının içerisinde bulunduğu kargaşa ortamından da istifade ederek hâkim oldukları bölgeleri kısa sürede genişletmişlerdir (Cinemre, 2016: 702).

Partların zayıflamasında etkili olan Roma-Part mücadelesi MÖ 54'den MS 217'ye kadar 271 yıl devam etmiş ve Ortadoğu siyasetinde kalıcı izler bırakmıştır. Part ağır süvari birlikleri olan kataphrakt sistemi Roma tarafından uyarlanmış, Roma lejyon sistemi Part taktiklerine göre yeniden düzenlenmiştir. Armenia, Palmira ve Mezopotamya şehirleri iki güç arasındaki mücadelede tampon bölge olarak öne çıkmış; Fırat ve Dicle hem sınır hem geçiş güzergâhı olmuş, her iki imparatorluk arlarındaki rekabeti kendi ideolojilerinin meşruiyet aracı olarak kullanmıştır. Ahamenidlerden sonra Ortadoğu siyasi tarihinde önemli İran kökenli imparatorluklardan biri olan Partlar, güçlü aristokrasisi, yarı merkezî yönetim modeli, İpek yolu üzerindeki konumu, Roma'ya karşı yürütülen uzun süreli denge politikası ve başarılı askerî seferleri ile bu coğrafyanın antik dönemleri için önemli bir konuma sahip olmuştur.

Sonuç

MÖ 4. binden itibaren ortaya çıkan tarımın, kentlerin, devletlerin, imparatorlukların, yazının, kanunların ve ileri uygarlıkla özdeşleştirilen pek çok unsurun kökeni Ortadoğu topraklarına dayanmaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika'nın kesişim noktasında olup doğu batı arasındaki ticaret güzergâhlarına sahip Ortadoğu'da binlerce yıllık süre içerisinde birbirinden farklı sayısız halka ait kavramlar, uygulamalar, kültürler ve inançlar birleşmiş veya birbirine ilham verip değişmiştir. Ortadoğu'nun antik dönemleri bazen yüzyıllar süren bazen de ani yaşanan değişikliklerle dünya medeniyetinin başlangıç noktalarından biri olmuştur. Özellikle yazının bu coğrafyada icat edilmesi tarihî çağları başlatmıştır. Yazının giderek artan oranda kullanılması ile Ortadoğu ve dünya tarihi hakkında arkeolojik kalıntılardan ve sözlü anlatılardan edinilebilecek olandan çok daha fazla ölçüde bilgi sahibi olunmuştur. Ortadoğu medeniyetleri dünya uygarlıklarına kazandırdıklarının çoğunu başka yerden ödünç almaktan ziyade yerel olarak geliştirmiştir. Tarımın ve ilk yerleşik yaşamın Bereketli Hilal etrafında gelişmesi sonucu Ortadoğu coğrafyası geniş bir alanda yoğun bir nüfusu barındırmıştır. Nüfusun fazla ve farklı etnisiteye sahip olması coğrafyanın zengin kültürel, siyasal, dinî ve ticari dinamiklerini oluşturmuştur.

Mezopotamya'nın güneyinde Basra körfezi civarında Sümerlerin kent devletlerini bir araya getirmesiyle Ortadoğu'da başlayan devletleşme süreci Ortadoğu coğrafyasında ilk merkezî gücü ortaya çıkarmıştır. Fırat ve Dicle havzası boyunca kuzeye doğru yayılan kentler zamanla güçlenmiş ve Ortadoğu'nun siyasi merkezi kuzeye doğru kaymıştır. Asurlular Anadolu ile kurdukları ticari bağlar ile Ortadoğu devletlerinin etki alanı genişletirken bölge ticaret yollarının kavşak noktası hâline gelmiştir. Dünyanın ilk kent ve kent devletlerinin, krallık ve imparatorlukların kurulması bölgede rekabeti artırmış ve Ortadoğu'yu kültürel etkileşim, ticari faaliyet ve dinî dönüşümlerin merkezine konumlandırmıştır. Sümer, Akad, Asur ve Babil ile Mezopotamya'da başlayan siyasi örgütlenmeler Mısır ve Elam'da da aynı esnada devam etmiştir. Ancak Ortadoğu'da sadece bu siyasi yapılar yer almamıştır. Hitit, Urartu, Kassit, Mitanni, Guti, İsrail ve Fenike krallıkları gibi birçok siyasi yapı Ortadoğu'da bulunurken bu çalışmanın kapsadığı dönem çok geniş bir zaman dilimini kapsadığından bu krallıklardan bahsedilmemiştir. Aynı şekilde İran merkezli Elam, Med, Ahamenid ve Partlardan bahsedilirken özellikle Helenistik ve Roma dönemindeki sayısız mücadele, onlarca krallık ve bunların coğrafyaya etkilerine değinilmemiştir. Ortadoğu'nun tarihî süreçlerinde yüzerce binlerce yıl varlıklarını devam ettiren büyük siyasi yapıların uygarlığa kazandırdıkları belli başlı noktalara değinilerek Ortadoğu'nun antik dönemleri anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Ortadoğu coğrafyasının birçok bölgesi kendi siyaseti, kültürü ve anlayışı ile tarihsel süreçte yer edinmişken bunların hepsi farklı yönden ve farklı bakış açılarıyla incelenilebilir. Ortadoğu halklarının birçoğu zaman zaman tek bir sistem etrafında toplanmış, göçler ve siyasi değişikliklerle toplumsal ve kültürel etkileşimler yaşanmıştır. Özellikle Helenistik Dönemde doğu ve batı kültürlerinin birbirleriyle kaynaşması sonucu artık ne doğu kültürü eski doğu ne de batı kültürü eski batı olmuştur. Ortaya çıkan Helenistik kültür farklı dilleri konuşan ve farklı kimlikleri olan halkları kaynaştırırken siyasi ve askerî çekişmeler sonucu Helenistik Dönem son derece karmaşık bir hâle bürünmüştür. Ahamenid satrap düzeni, Helenistik krallıkların yerel unsurları destekleyen politikaları ve Roma'nın doğudaki hedefleri Ortadoğu'da süreklilik ve dönüşümün belirleyici unsurları olmuşlardır. Ortadoğu'nun antik dönemleri; özgünlüğün ve kültürel etkileşimin, yerel otorite ve imparatorluk inşasının, değişim ve sürekliliğin iç içe geçtiği çok yönlü bir süreçtir. Ortadoğu'daki siyasal yapıların ve gelişmelerin tümü İslam öncesi toplumsal ve kültürel ortamı oluşturan kurumsal, top-

lumsal, siyasal, düşünsel ve entelektüel bir miras oluşturmuştur. Bu miras sonraki dönemlerdeki Ortadoğu dünyasının tarihsel dinamiklerini anlamanın anahtarıdır.

Önerilen Okumalar

Dignas, Beate ve Winter, Engelbert (2007). *Rome and Persia in Late antiquity Neighbours and Rivals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Droysen, Johann Gustav (2020). *Büyük İskender Tarihi*. Bekir Sıtkı Baykal (Çev.). Ankara: Panama Yayıncılık.

Errington, R. Malcolm (2017). *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ323-30*. Gülşah Günata (Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.

Gökçek, Lütfi Gürkan vd. (Eds.) (2019). *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç olgusu ve yönetim anlayışı*. İstanbul: Değişim Yayınları.

Gökçek, Lütfi Gürkan vd. (Eds.) (2020). *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*. İstanbul: Değişim Yayınları.

Kuhrt, Amelie (2013). *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*. Dilek Şendil (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Llewellyn-Jones, Lloyd (2025). *Persler. Büyük Krallar Çağı*. İsmail Hakkı Yılmaz ve Nur Nirven (Çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Mieroop, Marc Van de (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, Sinem Gül (Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.

Mieroop, Marc Van de (2019). *Eski Mısır Tarihi*, Ali Oğuz Bozkurt (Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.

Kaynakça

Akkermans, Peter M.M.G., Schwartz, Glenn M. (2003). *The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca. 16000–300 BC)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Algaze, Guillermo (2008). *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: The Evolution of an Urban Landscape*. Chicago ve London: University of Chicago Press.

Aperghis, G.G. (2004). *The Seleukid Royal Economy: The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire*. Cambridge: University Press Cambridge.

Ateş, H., Ünal, S. (2004). Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8, 21-42.

Austin, Mitchel (2006), *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation*. New York: Cambridge University Press.

Ay Şafak, Filiz (2022). Eski Mısır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapi. *Amisos*, 7(12), 22-47.

Bagnall, Roger S., Derow, Peter (2004). *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*. Oxford: Blackwell Publishing.

Baker, Patrick (2005), Warfare. Andrew Erskine (Ed.), *A Companion to the Hellenistic World*, içinde (373-388) Oxford: Blackwell Publishing.

Bosworth, Albert Brian (2006), Alexander the Great and the Creation of the Hellenistic Age. Glenn Richard Bugh (Ed.), *The Cambridge Companion to the Hellenistic World* içinde (9-27). Cambridge: Cambridge University Press.

Briant, Pierre (2002). *From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire*, Peter T. Daniels (Trans.), Indiana: Eisenbrauns.

Brosius, Maria (2006). *The Persians An Introduction*. London ve New York: Routledge.

Casabonne, Oliver (2007). Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler. *Arkeo Atlas*, 0(6), 20-34.

Chaniotis, Angelos (2005), *War in the Hellenistic World A Social and Cultural History*, Oxford: Blackwell Publishing.

Cinemre, İlhami Tekin (2016). Geç Antik Çağ'da Savaş ve Barış: II. Constantıus Vs II. Shapur. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(XXV), 697-718.

Cline, Eric H. ve Graham, Mark W. (2017), *Antikçağ İmparatorlukları Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*, Ekin Duru (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Cooper, J.S. (2004). Babylonian Beginnings: The Origin of the Cuneiform Writing System in Comparative Perspective. S. D. Houston (Ed.), *The First Writing: Script Invention as History and Process* içinde (71–99). Cambridge: Cambridge University Press.

Çeçen, Salih (2020). Akad İmparatorluğu. Gökçek, Lütfi Gürkan vd. (Eds). *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* içinde (33-70). İstanbul: Değişim Yayınları.

Dandamaev, Muhammad A. (1989). *A political history of the Achaemenid Empire*. Leiden: E. J. Brill.

Dolukhanov, Pavel (1998). *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*. Suavi Aydın (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

Droysen, Johann Gustav (2020). *Büyük İskender Tarihi*. Bekir Sıtkı Baykal (Çev.), Ankara: Panama Yayıncılık.

Errington, R. Malcolm (2017). *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30*. Gülşah Günata (Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.

Foltz, Richard (2021). *İran Tarihi*. Hüseyin Gökalp (Çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Frye, Richard Nelson (1984). *The History of Ancient Iran*. Handbuch der Altertumswissenschaft Dritte Abteilung, Siebenter Teil, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Garthwaite, Gene R. (2023). *İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze…* Fethi Aytuna (Çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gökçek, Lütfi Gürkan (2020). Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi. Gökçek, Lütfi Gürkan vd. (Eds). *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* içinde (9-32). İstanbul: Değişim Yayınları.

İnan, Fatih (2023). Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Doğu Karadeniz'de Aḫamenid İdaresi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 16(97), 289-304.

Klinkott, H. (2007). Steuern, Zölle und Tribute im Achaimenidenreich. H. Klinkott, S. Kubisch ve R. Müller (Eds.), *Wollermann Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute - Antike Abgabeformen in Anspruch und Wirklichkeit* içinde (263-290). Leiden: E. J. Brill.

Köroğlu, Kemalettin (2008). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul İletişim Yayınları.

Kramer, Samuel Noah (1963). *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*. Chicago ve London: University of Chicago Press.

Kuhrt, Amelie (2013). *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*. Dilek Şendil (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lendering, Jona (2019). *Büyük İskender*. Burak Sengir (Çev.), İstanbul: Kronik Kitap.

Liverani, Mario (2014). The Ancient Near East: History, Society and Economy. London ve New York: Routledge.

Llewellyn-Jones, Lloyd (2025). *Persler. Büyük Krallar Çağı*. İsmail Hakkı Yılmaz ve Nur Nirven (Çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Medvedskaya, Inna N., Dandamayev, Muhammad A. (2012). "Media", *Encyclopaedia Iranica*, https://www.iranicaonline.org/articles/media/ (09.10.2025).

Michalowski, P. (1993). Writing and Literacy in Early States: The Case of Early Mesopotamia. D. Keller-Cohen (Ed.), *Literacy: Interdisciplinary Conversations* içinde (49-70). Cresskill: Hampton Press.

Mieroop, Marc Van de (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, Sinem Gül (Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.

Mieroop, Marc Van de (2019). *Eski Mısır Tarihi*, Ali Oğuz Bozkurt (Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.

Pekşen, Okay (2020). Eski Mezopotamya'da Gutiler ve III. Ur Hanedanlığı Dönemi. Gökçek, Lütfi Gürkan vd. (Eds). *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* içinde (51-73). İstanbul: Değişim Yayınları.

Postgate, J. N. (1992). *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*. London ve New York: Routledge.

Ragozin, Zénaïde Alexeïevna (2022). *Asurlar İmparatorluğun Yükselişinden Ninova'nın düşüşüne Kadar*. Ekin duru (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Rawlinson, Lou George (2024). *Part İmparatorluğu Tarihi (Arşak İmparatorluğu)*. Bora Boytak (Çev.), Ankara: Dorlion Yayınları.

Rollinger, Robert (2009). The Median "Empire", the End of Urartu and Cyrus' the Great Campaign in 547 BC (Nabonidus Chronicle II 16), *Ancient West & East*, 7, 49-63.

Roux, Jean-Paul (2025). *İran ve İranlıların Tarihi Başlangıcından Günümüze*. Erkan ataçay (Çev.), Ankara: doğu Batı Yayınları.

Schippmann, Klaus (2016). Arsacids ii. The Arsacid dynasty. *Encyclopaedia Iranica*. https://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii/#citation (12.11.2025).

Schmitt, Rüdiger (2018). Achaemenid Dynasty, *Encyclopædia Iranica*, http://www.iranicaonline. org/articles/achaemenid-dynasty (03.11.2025).

Strootman, Rolf (2014). *Courts and Elites in the Hellenistic Empires: The Near East After the Achaemenids, c. 330 to 30 BCE*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Topaloğlu Y., Uslu, Serhat (2020). Asur Devleti'Nin Yıkılışı ve Medler. Gökçek, Lütfi Gürkan vd. (Eds). *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* içinde (291-319). İstanbul: Değişim Yayınları.

Uhlig, Helmut (2019). *Sümerler Mezopotamya'nın Sıradışı Topluluğu*. Nilgün Ersoy (Çev.). İstanbul: Totem Yayınları.

Üreten, Hüseyin (2020). Hellenistik Dönemde Mezopotamya'nın Siyasal Görüntüsü. Gökçek, Lütfi Gürkan vd. (Eds). *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* içinde (343-381). İstanbul: Değişim Yayınları.

Vallat, François (2012). Elam i. The history of Elam, *Encyclopaedia Iranica*, http://www.iranicaonline.org/articles/elam-i (10.11.2025).

Venetis, Evangelos (2024). Büyük İskender ve Selevkoslar Zamanında İran. Touraj Daryaee (Ed.). Gülşen İspir (Çev.), *İran Tarihi El Kitabı* içinde (231-262). Ankara: Aram Yayınevi.

Yıldırım, Nurgül (2020). Eski Babil Krallığı ve Hammurabi. Gökçek, Lütfi Gürkan vd. (Eds). *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi* içinde (135-148). İstanbul: Değişim Yayınları.